

Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia
Universitat de Barcelona

Programa de Doctorat:
Ciències de l'Antiguitat (bienni 2003-2005)

**Estudi arqueomètric i arqueològic de la
producció i difusió d'àmfores vinàries de la
zona central i sud de la costa catalana
durant els segles I aC i I dC**

Verònica Martínez Ferreras

Tesi Doctoral dirigida per:

Dr. Jaume Buxeda i Garrigós
Professor agregat d'Arqueologia

**LA PRODUCCIÓ VINÍCOLA I AMFORAL A L'ÀREA
CENTRAL-SUD DE LA COSTA CATALANA
DURANT ELS SEGLES I aC-I dC**

2.1. Breu introducció del context històric en època republicana i alt-imperial

2.1.1. Els precedents a la conquesta romana

Ja durant l'Ibèric Ple (450-200 aC) es constata una ocupació intensa del litoral del nord-est peninsular. Aquesta ocupació es basa en uns patrons de poblament complexos que indiquen l'existència d'estructures estatals que coincideixen amb entitats polítiques territorials (Sanmartí, 2004) (Figura 2.1). Aquest poblament presenta una tipologia variada d'assentaments que semblen respondre a una planificació estratègica del territori: l'hàbitat en *oppida*, assentaments dispersos, necròpolis, camps de sitges, forns de ceràmica, etc. Durant aquests segles, alguns dels poblats fortificats es van consolidar en grans centres de poder d'un ampli territori.

Els contactes amb el món colonial semblen força desenvolupats en aquest període, estimulats pels intercanvis comercials amb els grecs, instal·lats a Empúries i Roses, i amb els púnics, principalment de l'illa d'Eivissa i amb les comunitats del sud-est peninsular (Sanmartí, 2004). La proximitat geogràfica i cultural entre els territoris del nord-est peninsular i els territoris de l'actual Llenguadoc-Rosselló és evident en el registre arqueològic. Al llarg del s. III aC, l'augment de les transaccions comercials entre ambdós territoris porta a una certa "iberització" dels pobles gals meridionals, que adopten l'alfabet iber (Goudineau, 1998). En canvi, l'evidència de comerç amb la península itàlica és poc significativa abans de la implantació romana a finals del s. III aC (Keay, 1990). Possiblement com a fruit d'aquests intercanvis amb diferents cultures, aquest període es caracteritza per la generalització de l'arquitectura en pedra, l'ús del ferro, l'aparició d'una economia monetària, de l'escriptura i de la ceràmica a torn laietana.

Dins d'aquest territori, ens centrarem en l'ocupació romana al territori de la Laietània i la Cossetània, on es localitzen els tallers ceràmics en estudi.

2.1.1.1. La regió de la Laietània

La Laietània correspon a la demarcació tribal dels "laietans", que s'estenien al llarg de la façana marítima de les actuals comarques del Maresme i del Barcelonès, des de la zona baixa del riu Llobregat a la Tordera. La xarxa fluvial talla aquests grans eixos

montanyosos afavorint vies de comunicació transversals que connecten la costa i l'interior, vertebrant així un territori en dues direccions.

A l'àrea central de la Laietània diversos estudis posen de manifest una estructura de poblament força jeràrquica, que apareix distribuïda seguint dues línies d'*oppida*, una a la vessant interior de la serralada Litoral i l'altra a la vessant costanera. (Figura 2.2). Des d'aquests poblats, normalment fortificats, es controlava tant la façana litoral com els passos naturals cap el Vallès. Aquesta situació estratègica facilitava la defensa dels poblats i permetia un millor control del territori circumdant. També s'aconseguia l'aprofitament i optimització dels recursos naturals del medi, sobretot del conreu agrícola desenvolupat a les vessants baixes dels turons i a la plana, evitant les planes insalubres dels aiguamolls litorals. Aquests poblats han estat considerats com centres de poder, en els que es suposa la presència d'unes elits amb gran poder polític i econòmic, com evidència la cultura material recuperada a les necròpolis. Un altre tipus d'assentament presenta un caràcter més dispers i correspon generalment a camps de

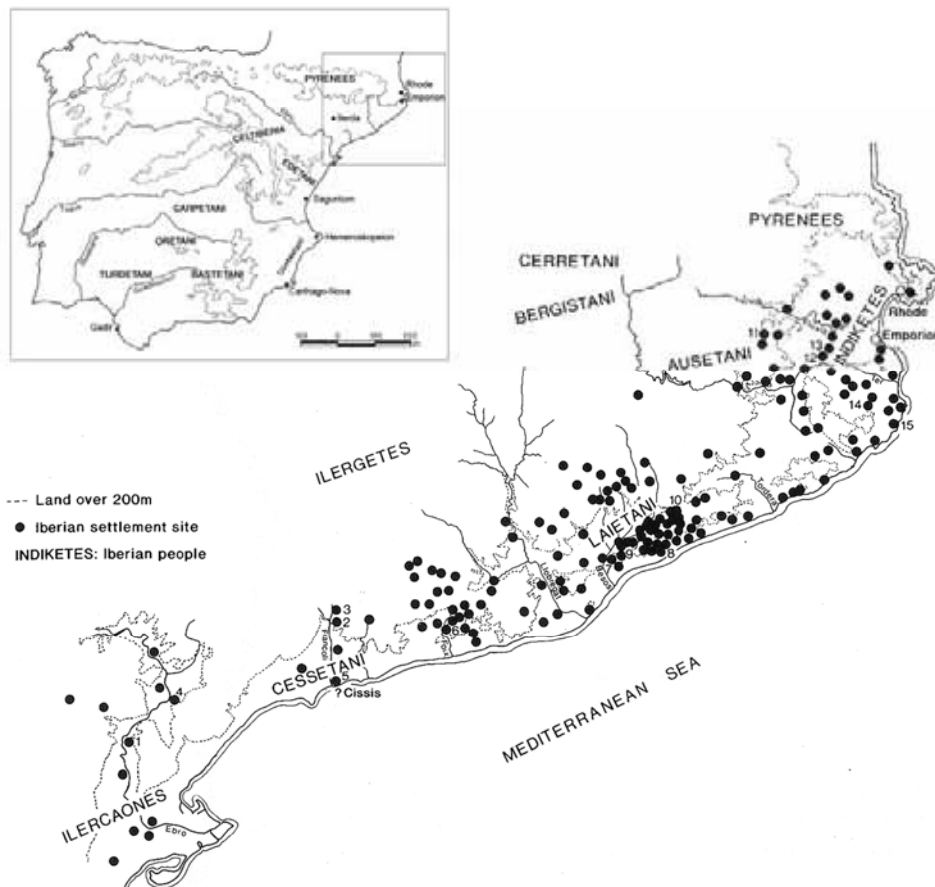

Figura 2.1. Distribució del poblament al nord-est peninsular a finals del s. III aC (Keay, 1990)

sitges. Aquests semblen haver funcionat com a centres d'explotació econòmica, bàsicament agrícoles i alguns autors els han interpretat com "àrees de gestió comunitària" (Pujol, 1991; Zamora *et al.*, 1991; García i Zamora, 1993; García *et al.*, 2000; Zamora *et al.*, 2001). Dins el territori de la Laietània central, una de les àrees més interessants per estudiar el procés de conquesta és la vall de Cabrera de Mar, dominada pel centre de poder instal·lat a la muntanya de Burriac. Des d'aquest punt es controlava pràcticament tot el Maresme, des de la franja costera als passos naturals que comunicaven amb el Vallès (Figura 2.2). Pròxims a aquest centre i envoltant la riera de Cabrera fins la plana, es distribueixen una sèrie d'assentaments dispersos (Turó dels dos Pins), camps de sitges (Can Miralles, Can Modolell i Can Bartomeu) i necròpolis (Can Rodon de l'Hort i el Turó dels Dos Pins). A més, s'hauria d'afegir la cova del Montcabrer, interpretada com un lloc de culte o santuari que funcionà entre els s. IV i I aC (Pujol i García, 1986; Zamora *et al.*, 1994). Aquesta gran varietat de jaciments emplaçats a la vall de Cabrera no es constata en altres àrees de la Laietània en aquest període i contribueix a testimoniar la important densitat d'ocupació del territori

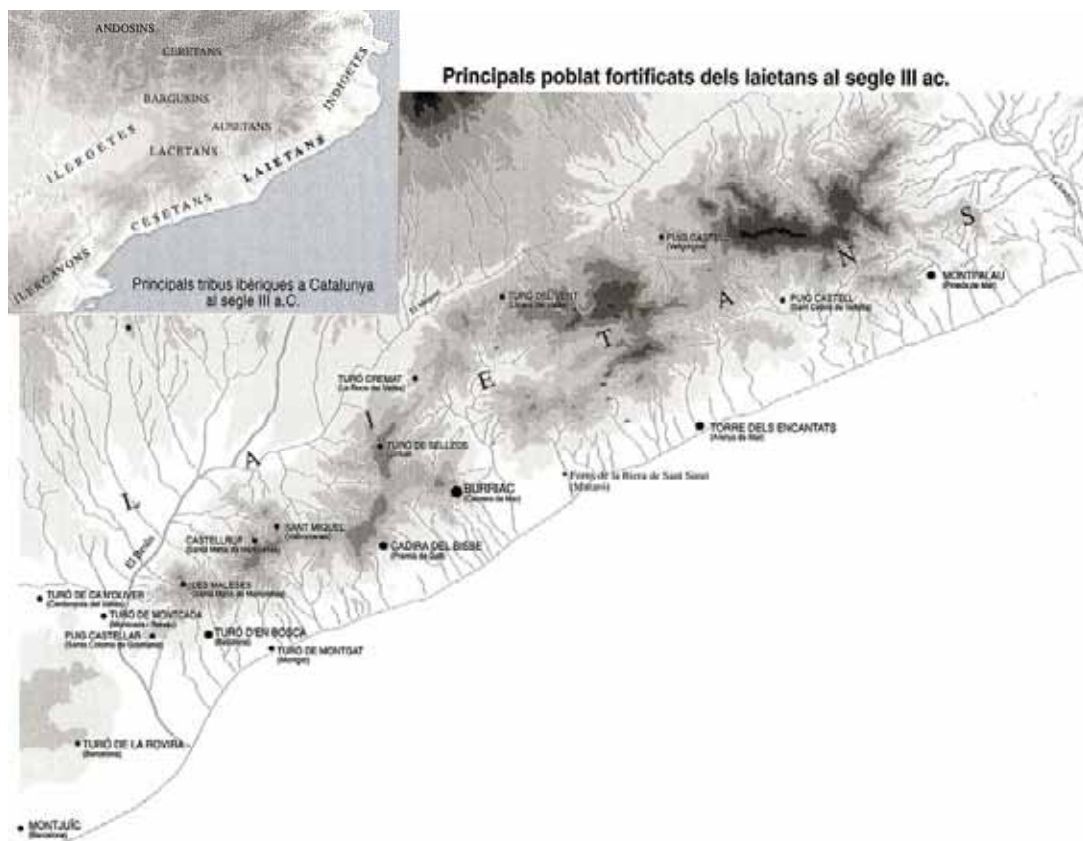

Figura 2.2. Poblats ibèrics al s. III aC a la Laietània (Museu de Mataró)

controlat per Burriac (Pujol, 1991; García i Zamora, 1993; Olesti, 1995; Zamora *et al.*, 2001). La producció de ceràmica a torn ve testimoniada pels forns de la Riera de Sant Simó (Pons, 1986), datats entre el s. III i la primera meitat del s. II aC. Possiblement, també es fabricà ceràmica en altres centres propers, com a Can Vilà (Premià de Dalt), que sembla actiu durant l'ibèric final (Pujol, 1991; Olesti, 2000).

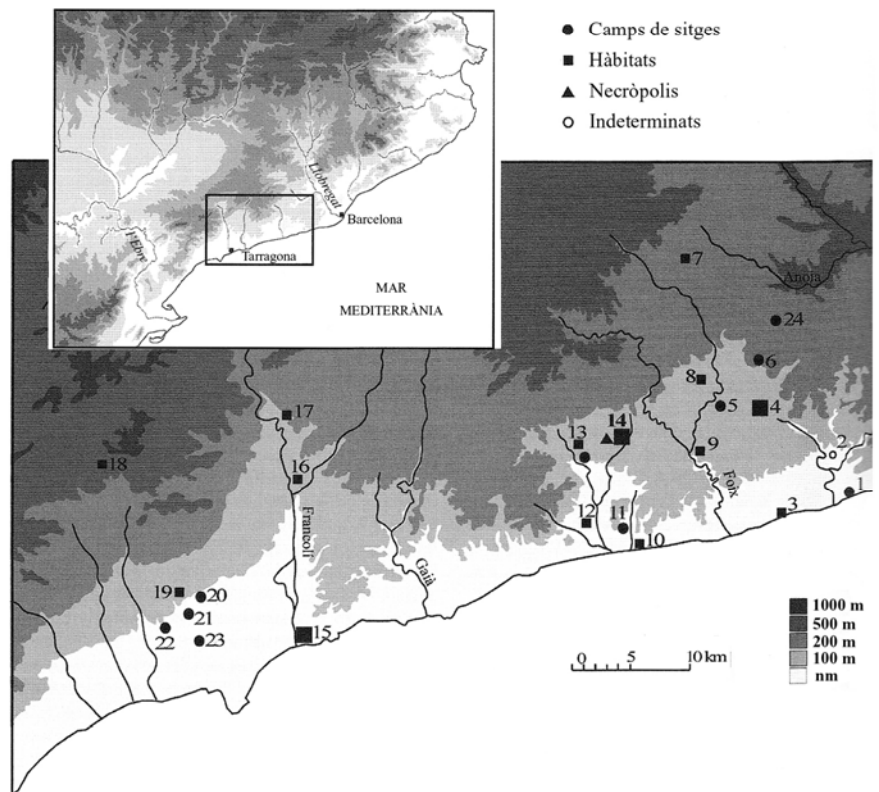
Una altra zona interessant és la del pla de Barcelona, entre les desembocadures del Besòs i del Llobregat, que es presenta força diferent a finals del s. III i principis del s. II aC. Aquest territori sembla capitanejat per l'assentament ibèric de Montjuïc que, fins aquest moment, va exercir el control polític i administratiu. La seva posició privilegiada, a tocar la desembocadura del riu Llobregat i molt a prop de la plana barcelonina, així com el caràcter de les restes arqueològiques aparegudes, ha portat a molts investigadors ha relacionar aquest jaciment amb un nucli de primer ordre (Asensio *et al.*, 2001; Sanmartí, 1991). La troballa d'un camp de sitges de grans dimensions a la zona de Magòria ha estat relacionada amb l'existència d'unes instal·lacions portuàries pròximes (Blanch *et al.*, 1994). El gran volum d'emmagatzematge d'excedent agrícola que representen aquestes sitges, superior a qualsevol dels nuclis coneguts, i la riquesa dels materials ceràmics d'importació localitzats, ceràmica de vaixel·la i contenidors amforals, evidencien una activitat econòmica important. En canvi, a partir del s. III aC aquest assentament sembla patir un cert despoblament, coincidint amb el moment de màxima activitat de l'*oppidum* de Burriac (Asensio *et al.*, 2001). També sembla abandonar-se en aquest moment l'assentament de La Peña del Moro (Sant Just Desvern), estretament relacionat amb Montjuïc, tot i que les transaccions comercials semblen evidents a l'ancoratge de les Sorres (Izquierdo, 1987). Paral·lelament a aquest procés, s'evidencien reformes en nuclis de segon ordre, que tenen una funció clau com a nuclis vertebradors del territori circumdant. Aquests nuclis estan especialitzats funcionalment segons siguin les possibilitats econòmiques del territori (Sanmartí, 1991; Asensio *et al.*, 2001).

2.1.1.2. La regió de la Cossetània

La Cossetània, situada al sud de la Laietània, començaria al massís del Garraf, contrafort de la serralada litoral catalana, que es perllonga cap el sud. Als termes municipals de Calafell i el Vendrell, les estribacions perden alçada gradualment fins

desaparèixer. En aquest punt, la plana litoral entra en contacte amb la depressió prelitoral interior penedesenca.

L'esquema del poblament es presenta també fortament jerarquitzat (Figura 2.3). El poblat de *Tarakon-Kese* (Tarragona) ha estat considerat el nucli de primer ordre d'aquest territori, del qual depenien una sèrie de nuclis que han estat interpretats com a centres de poder local, com Les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès), Darró (Vilanova i la Geltrú), Olèrdola i el Vilar (Valls) (Asensio *et al.*, 2000; Guitart *et al.*, 2003; Cela *et al.*, 2003). L'àrea del Baix Penedès, durant l'Ibèric Ple, sembla haver estat articulada a partir de dos nuclis de poblament principals, Les Masies de Sant Miquel, situat al mig de la plana interior, i les Toixoneres o Alorda Park (Calafell), a la plana litoral (Asensio *et al.*, 2003; Cela *et al.*, 2003). El primer, ja ocupat des del s. VI aC és l'*oppidum* ibèric de majors dimensions de la comarca i ocupa una posició central del territori, controlant la plana interior i les vies de comunicació. En canvi, la ciutadella d'Alorda Park, de menors dimensions i ocupada des del s.VII aC, es trobava totalment

1. Sitges, 2. Sant Pere de Ribes, 3. Darró, 4. Olèrdola, 5. Vinya d'en Pau, 6. Mas Castellar, 7. L'Alzinar de la Massana, 8. Hort del Grimbau, 9. Timba de Santa Bàrbara, 10. Teixoneres-Alorda Park, 11. L'Argilera, 12. Les Guàrdies, 13. L'Albomar, 14. Masies de Sant Miquel/Can Canyís, 15. Tarragona, 16. Els Garràfols, 17. El Vilar, 18. La Mussara, 19. Santa Anna, 20. Mas de l'Inspector, 21. Plaça Isabel Besora (Reus), 22. La Timba del Castellot, 23. Pòrpores, 24. Turó de la Font de la Canya

Figura 2.3. Principals jaciments ibèrics del territori de la Cossetània (Cela *et al.*, 2003)

abocada al mar, sobre una petita península que sobresortia entre els aiguamolls de la costa. A més d'aquests centres, es documenta una forta presència de poblament dispers de menor entitat, controlat per aquests dos grans nuclis i que estaria dedicat a activitats agrícoles o a funcions artesanals especialitzades (Miret, Sanmartí, Santacana, 1984, 1986, 1991; Revilla, 2003b). Alguns d'aquests assentaments són el Fondo del Roig (Cunit), el Camí de Montpaó, l'Argilera, el Vilarenc, la Granja de l'Artur (Calafell), les Clotes, les Albardes i les Guàrdies (el Vendrell). La proliferació de camps de sitges al s. III aC, de forma paral·lela a la intensificació del comerç són prova del protagonisme participatiu del centre de Les Masies de Sant Miquel en les activitats productives, i de la ciutadella d'Alorda Park, en les activitats comercials (Asensio *et al.*, 2003; Cela *et al.*, 2003).

2.1.2. L'ocupació romana del territori

A finals del s. III aC, amb motiu dels esdeveniments que comportà la segona Guerra Púnica, en la que les tribus autòctones es van veure implicades, els exèrcits romans entraren en contacte amb els pobles ibèrics del nord-est peninsular. Tot i que el desenvolupament del procés de conquesta i romanització va mantenir una tendència general a l'àrea central litoral, podem identificar diferents ritmes i evolucions a cada zona, segons la seva realitat històrica i els interessos de la conquesta.

Al final de l'enfrontament a la Península, la presència romana en el territori esdevingué permanent, en un procés gradual de control de nous espais i comunitats, que desembocà en la primera divisió provincial de la península vers l'any 197 aC.

Segons la historiografia del període de conquesta, els pobles de la costa catalana recolzaren la causa romana, establint certes aliances. La majoria d'investigadors coincideixen en la importància de les aliances de l'elit indígena, com agent negociador en el procés de conquesta. Segons aquestes tesis, les cessions de l'aristocràcia indígena en aquests pactes repercutiren favorablement en els romans, permetent-los la creació d'un govern reduït i l'accés progressiu a l'explotació dels recursos del territori (Olesti, 1995). Aquest procés es contempla en el registre arqueològic amb l'aparició d'una sèrie de guarnicions, emplaçades en determinats punts de la costa, pròxims als centres indígenes principals, com és el cas dels *praesidia* de *Tarraco* i *Emporiae*.

La creació del *praesidium* de *Tarraco* com a base militar i administrativa principal degué influenciar en el procés de transformació de les estructures socioeconòmiques indígenes dels territoris propers. Aquest centre emmurallat gaudia d'una posició estratègica destacada, des d'on es controlava un ampli territori i servia, a més, de centre logístic clau per a l'exèrcit romà durant les guerres contra els celtíbers entre els anys 155 i 133 aC, per la seva proximitat al riu Ebre, via principal de penetració cap a l'interior de la península.

Al nord, Empúries degué ser igualment un centre vital per a l'aprovisionament de mercaderies arribades principalment des d'Itàlia travessant el sud de la Gàl·lia i el nord est peninsular fins a *Tarraco* i *Carthago-Nova*. De forma paral·lela a la creació d'aquests centres, es constata la potenciació d'alguns *oppida* ibèrics que esdevingueren els centres de poder d'àmplies regions i els punts d'entrada del comerç itàlic. També es va portar a terme la planificació del sistema viari, de caràcter bàsicament militar (Keay, 1990; Pujol, 1991; Olesti, 1995, 2000). Per a alguns autors, aquesta primera actuació sembla anar encaminada a incentivar l'explotació immediata dels recursos i els processos de producció al territori conquistat. Així, el *praesidia* de *Tarraco* permetria el control del territori del Camp de Tarragona. L'assentament de Darró (Vilanova i la Geltrú) seria el centre de poder de l'àrea del Garraf. L'establiment republicà i les termes de Ca l'Arnau-Can Mateu, als peus de Burriac, possibilitaria el control del Maresme i part del Vallès. *Blandae* dominaria la desembocadura de la Tordera i Sant Julià de Ramis el Pla de l'Estany i el curs mitjà del Ter. Al nord, l'establiment ibèric d'*Aquae Calidae* controlaria la Selva mentre que *Emporiae* ho faria de la façana litoral septentrional (Castanyer *et al.*, 2006; Burch *et al.*, 2006; García *et al.*, 2000). Alguns d'aquests assentaments van esdevenir posteriorment ciutats romanes, d'altres es desplaçaren i d'altres s'abandonaren.

La repartició provincial de la península ibèrica realitzada vers l'any 197 aC, que comportà la creació de la Hispània Citerior i la Hispània Ulterior, anà acompanyada de la imposició d'unes estructures fiscals, com el pagament del *stipendium*. Aquestes taxes degueren alterar les estructures productives, econòmiques i polítiques de les comunitats ibèriques, que es veurien més afectades amb les reformes administratives i la instauració de noves taxes imposades per Cató (Keay, 1990; Olesti, 1995, 2000; Ñaco i Arrayás, 2006). Sembla iniciar-se en aquest moment una nova estratègia de colonització agrícola sistemàtica del territori, amb la conseqüent pèrdua de les pautes territorials i econòmiques dels pobles ibèrics. Com apunten la majoria d'estudis, l'elit indígena

degué tenir un paper fonamental en aquesta transformació, sent beneficiades en el nou marc territorial, social i econòmic. Tant la colonització de noves terres com la reorganització de les propietats permetia a Roma el control i l'aprofitament dels recursos provincials, que es veurien impulsats per la integració d'aquestes societats en una economia monetària, necessària per al pagament de les taxes, i oberta al mercat mediterrani. Aquesta evolució és patent en l'increment del nombre de seques i d'encunys i pel total predomini de les importacions itàliques. El procés d'immigració de població itàlica degué influenciar igualment en aquestes transformacions. L'epigrafia mostra la presència de colons, militars i funcionaris encarregats d'administrar les províncies, tot i que els moviments semblen esporàdics, associats a determinats aconteixements i subjectes a la inestabilitat política i militar del període de conquesta (Keay, 1990).

2.1.2.1. El territori de la Laietània

La informació que proporciona l'arqueologia sobre l'ocupació del territori central de la Laietània al llarg del s. II aC testimonia l'abandonament dels *oppida* situats a la façana interior de la serralada Litoral, com el Turó del Vent, la Cadira del Bisbe, el Turó d'en Boscà i Puig Castellar (García *et al.*, 2000). Els assentaments situats en la vessant costanera de la serralada semblen experimentar, en canvi, un gran creixement de l'hàbitat, especialment l'*oppidum* de Burriac (Cabrera de Mar). Tanmateix, a la plana es detecta l'amortització de la majoria de sitges i el desús de les necròpolis vinculades a l'aristocràcia ibèrica (Pujol i García, 1986; García i Zamora, 1993; Zamora *et al.*, 1994; García *et al.*, 2000; Olesti, 2000; Sanmartí, 2004). Els investigadors relacionen aquest procés d'abandonament amb un reagrupament de la població dispersa de la vall, que es concentraria possiblement a Burriac. Aquesta interpretació es fonamenta en la remodelació urbanística que experimenta l'*oppidum* durant la primera meitat del s. II aC, amb l'ocupació de nous espais. A més, el sistema d'emmagatzematge dels productes agrícoles pateix certes innovacions a partir de mitjans del s. II aC, com testimonia la construcció, dins el poblat, d'un edifici destinat a l'emmagatzematge de productes en *dolia* (Pujol, 1991; García i Zamora, 1993; Pujol i García, 1994; Olesti, 1995; García *et al.*, 2000; Zamora *et al.*, 2001). En aquest moment inicia el seu funcionament la seca d'*Illuro* (Burriac), que encunya moneda ibèrica de bronze utilitzant el patró romà, i que

circula amb moneda d'altres seques ibèriques de l'àrea catalana i d'altres seques d'Andalusia, de *Massalia* (Marsella) i del Llenguadoc, així com de la seca de Roma.

El protagonisme de l'*oppidum* de Burriac en l'organització del territori central de la Laietània ve confirmat per la presència romana als peus del poblat des de principis del s. II aC. L'assentament republicà de Ca l'Arnau-Can Mateu ha estat interpretat per alguns autors com una seu de l'administració romana a l'antiga *Laietània* (García *et al.*, 2000; Olesti, 2000). Aquest està dotat d'un conjunt termal i d'una zona d'hàbitat que presenten un alt grau de perfeccionament tècnic i arquitectònic i uns models molt difosos a Sicília i la Campania (Capítol 7.1.1). Aquests banys públics semblen construir-se durant la segona meitat del s. II aC i s'abandonen al primer quart del s. I aC (Martín, 2002b, 2004a). La construcció d'unes termes d'aquestes característiques a la vall de Cabrera de Mar, en aquest període de conquesta, és força singular. Segons els arqueòlegs, tant el complex termal de Ca l'Arnau com Can Mateu han de relacionar-se amb la presència a la vall de població itàlica que, en alguns casos, es tractaria d'alts càrrecs de l'administració romana, amb la missió de tutelar el procés de romanització, reestructurar i administrar el territori. Així, aquesta construcció podria respondre a una estratègia, per part de Roma, per reflectir el seu poder i per introduir nous valors i hàbits culturals (Olesti, 2000; García *et al.*, 2000; Martín, 2004a).

Envoltant aquest nucli romà es distribuïen una sèrie d'assentaments dispersos de caràcter agrícola com el Veïnat de St. Crist (Cabrils), el Paratge de Madà (Argentona), Can Bada, Can Rafart, Can Majoral, Camí de la Geganta, Ca l'Enrich (Mataró), Can Vilà (Premià de Dalt), Can Balençó (Argentona), Can Bartomeu, Can Modolell, Can Català, Ca l'Esteban i l'Hostal (Cabrera de Mar) (CODEX 1992; Pujol i García, 1994; Revilla i Zamora, 2006). Aquests assentaments tardorepublicans es caracteritzen per presentar dimensions reduïdes amb dues o tres dependències dedicades a l'hàbitat i a diverses activitats productives, bàsicament agrícola. Tanmateix, la realització d'activitats de caràcter secundari, vinculades a les necessitats del nucli, confirma el funcionament autònom d'aquests nuclis (Revilla, 2006b; Revilla i Zamora, 2006). La seva aparició és indicativa, com apunten alguns autors, de la transformació de les pautes econòmiques i socials paral·leles al procés d'estructuració del territori. La nova concepció del sistema d'explotació agrícola degué obeir a unes noves necessitats i a una estratègia emmarcada plenament en el fenomen de la romanització (Pujol, 1991; García i Zamora, 1993). Fos com fos, el cert és que es produeix un trencament amb el model anterior de distribució de la terra, que comporta el final dels sistemes de producció i

emmagatzematge de tradició ibèrica (Pujol i García, 1986, 1994; Olesti, 1995, 2000; García *et al.*, 2000; Pla i Revilla, 2002). Tanmateix, Olesti (2000: 67) va més enllà i relaciona aquests canvis amb unes noves pautes de poblament i de distribució de la terra que, segons ell, s'instauen amb l'establiment d'un cadastre romà a l'àrea litoral central del Maresme. Aquesta no és però la visió d'Ariño i d'altres sobre el procés d'ocupació d'aquest sector del litoral, ja que creuen, i compartim la seva visió, que l'organització territorial en aquesta àrea no va comportar la instauració d'un cadastre d'època tardo-republicana (Ariño *et al.*, 2004). L'anàlisi arqueomorfològica dels territoris on al s. I aC es van fundar les colònies d'*Iluro* i *Baetulo* sembla constatar que els eixos principals de comunicació i els elements estructuradors principals, que ja existien en època ibèrica es mantenen sense canvis en aquest període. D'aquesta manera, estem d'acord amb que l'ordenació d'aquest espai va adaptar-se als elements estructuradors pre-existents i els eixos directors continuen sent tant la línia de costa com les rieres que travessen el territori en sentit transversal.

La coexistència d'aquests hàbitats, de filiació indígena o romana, amb la població autòctona que encara residia a Burriac, sembla traduir-se en un canvi en la funció econòmica de Burriac a partir de la segona meitat del s. II aC (García *et al.*, 2000). Si fins aquest moment s'havia caracteritzat per ser un centre agrícola i possiblement ramader, que fonamentava la seva riquesa amb l'intercanvi de l'excedent d'aquests productes, ara esdevenia el centre redistribuïdor de les mercaderies, sobretot itàliques, però també púniques, que arribaven al litoral del Maresme, com testimonia la gran abundància de materials ceràmics importats recuperats al jaciment. Aquesta conjuntura facilitaria el contacte entre els autòctons i els nouvinguts itàlics, beneficiant la interacció cultural, la difusió de les formes de treball, dels processos tecnològics i de nous sistemes de producció, on les pràctiques esclavistes degueren estar força present.

Igualment, al llarg del s. II aC, al Pla de Barcelona, es produeix una reorganització general del poblament ibèric que afecta de forma diversa l'antiga estructura de poblament, la qual serà en part reaprofitada (Sanmartí, 1991; Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004; Revilla, 2006a).

2.1.2.2. El territori de la Cossetània

A l'àrea oriental del Penedès, l'impacte de la colonització romana sobre els assentaments ibèrics no va implicar la desaparició ni dels poblats ni del poblament dispers, si bé es documenten alguns desplaçaments a zones més planes i s'insinua la desocupació d'alguns sectors als poblats i transformacions urbanístiques amb una concepció arquitectònica més romana (López, 1993; Guitart *et al.*, 2003; Arrayás, 2005). Els diversos assentaments ofereixen una gran quantitat de materials importats, sobretot romans però també d'origen púnic. Aquests intercanvis indiquen la integració d'aquestes comunitats als circuits comercials d'objectes manufacturats i productes agrícoles característics del s. II aC al nord-est peninsular (Revilla, 2003b). Serà en aquest moment quan *Tarraco* es converteix en un dels centres comercials, importadors i exportadors de mercaderies, més importants de la Mediterrània occidental. A l'igual que *Emporion*, la seva funció dins els circuits comercials del vi italià, les ceràmiques fines i altres productes va ser fonamental.

Al *territorium* de *Tarraco* es documenta, com a la resta del territori, una estructuració a partir de la segona meitat del s. II aC, que afectarà tant a l'ocupació com l'explotació agrícola. Aquest període es caracteritza per una ocupació continuada d'alguns assentaments ibèrics així com l'ocupació sistemàtica de les terres de la plana litoral, amb una finalitat agrícola i/o industrial. Aquests assentaments es situen en zones de peu de muntanya i a la plana, prop de les rieres, boscos i de les terres fèrtils, ben comunicades amb eixos viaris que ja funcionaven a l'ibèric ple. Aquestes noves instal·lacions, de caràcter dispers, presenten una marcada filiació ibèrica, s'integren en una estructura de poblament i d'organització del paisatge força complexa, en la que alguns autors veuen una reinstal·lació dels habitants dels *oppida* desocupats al llarg del s. II aC.

La distribució dels assentaments mostra una jerarquia de l'hàbitat i de les activitats econòmiques, que serà encara més evident amb l'increment d'aquests assentaments a finals del s. II aC. Igualment, s'integren en un procés productiu autàrquic, a petita escala, dominat per l'agricultura, l'aprofitament dels recursos naturals i el desenvolupament de formes de producció diverses, entre les que coexisteixen pràctiques indígenes i romanes (Revilla i Miret, 1994; Guitart *et al.*, 2003; Revilla, 2003b). Entre els assentaments que es coneixen, destaquen Ca l'Amell i les Forques

(Sitges), Bosquet, Casa Roja, la Pedra Encantada, Can Baró, Sant Pau i Allò en Ros (Sant Pere de Ribes) i el Racó de Santa Llúcia (Vilanova i la Geltrú) (Revilla i Miret, 1994). Constitueixen petits nuclis molt heterogenis, amb diversos àmbits destinats a diferents funcions: hàbitat, zones d'emmagatzematge amb àrees de sitges i altres on es comencen a utilitzar grans contenidors de tipus *dolia*. Altres àmbits estan destinats a les activitats agrícoles i rurals desenvolupades. La presència de materials d'importació en aquests nuclis és indicativa del grau de participació en els intercanvis comercials i del grau d'aculturació de la població local (Keay, 1990).

Aquest nou tipus d'assentament en plana ha estat considerat per alguns autors com l'aparició, a mitjans del s. II aC, del primer tipus d'hàbitat en *villa*. Tanmateix, sembla més adient definir aquests assentaments com a granges, que constitueixen el precedent de les vil·les imperials característiques de l'època d'August (Pujol i García, 1994; Olesti, 2000; Revilla, 2004; Arrayás, 2005).

2.1.3. El s. I aC

2.1.3.1. El *territorium* de *Tarraco*

A finals del s. II aC la imposició romana sembla prou clara, com demostra la construcció de la nova colònia llatina d'Empúries cap a l'any 100 aC i la consolidació del nucli romà de *Tarraco*, amb l'ampliació del perímetre de la ciutat emmurallada i la construcció d'una ciutat de planta romana (Ariño *et al.*, 2004).

La reestructuració del *territorium* de *Tarraco*, del que formarien part tant el Penedès com el Garraf, va anar acompanyada de la centuriació del territori mitjançant uns cadastres (Tàrraco I i II) que presenten un mòdul de 20 *actus*. Coincidint amb l'estructuració del territori de *Tarraco*, la fundació de *Narbo Martius* (Narbona) vers l'any 118 aC, es basa en una centuriació (Narbo A) dissenyada utilitzant un mòdul de 20 x 20 *actus* i articulada segons el traçat de la *Via Domitia* (Palet, 2003; Ariño *et al.*, 2004). Les importacions itàliques, tant d'àmfores vinàries com de ceràmica campaniana s'incrementen notablement al llarg del s. I aC al Mediterrani occidental (Goudineau, 1998: 154).

El cadastre de *Tarraco* evidencia un primer repartiment de terres al voltant del nucli, des del qual es projectava la conquesta de la península i del qual depenien administrativament els assentaments agrícoles dispersos pel territori. La centuriació del territori de Tarragona va comportar l'aparició de nous assentaments rurals, evidenciant un procés de canvi en la distribució i l'explotació del territori que es veuria complimentat per la instal·lació al territori de pobladors itàlics (Revilla i Miret, 1994). Els nous establiments dispersos de finals del s. II i inicis del s. I aC presenten trets importants d'aculturació en quant als aspectes constructius, si bé segueixen les formes tradicionals de l'hàbitat ibèric. Durant el s. I aC, alguns adquireixen trets característics dels hàbitats tipus *villae*, si bé aquest model no aconsegueix generalitzar-se fins a l'època d'August (Guitart *et al.*, 2003; Palet, 2003; Ariño *et al.*, 2004). Igualment es documenta un fort augment del nombre d'importacions que marcaria la transformació del sistema d'intercanvi comercial (Pou *et al.*, 1993; Guitart *et al.*, 2003). Aquest model de poblament difereix en part al proposat per Carreté i d'altres per a l'àrea del Camp de Tarragona (Carreté *et al.*, 1995), en el que defensen una continuïtat en l'ocupació dels assentaments entre l'Ibèric Final i el període romà republicà i una persistència en la

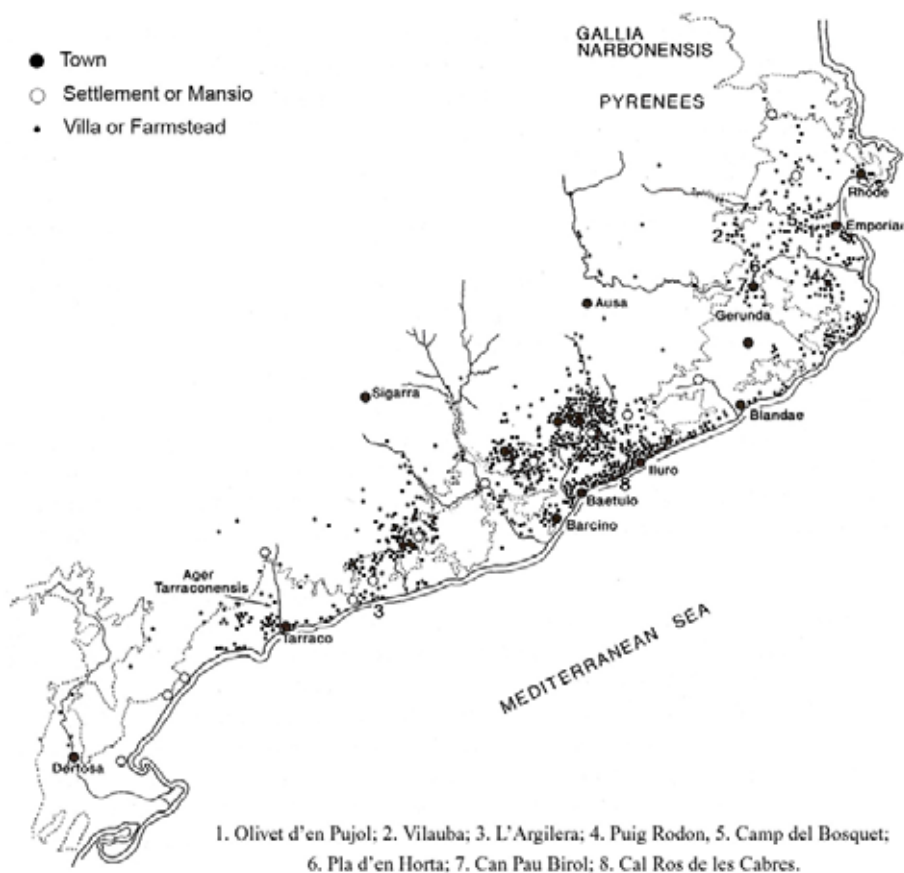

Figura 2.4. Alguns dels assentaments d'època republicana i alt-imperial al nord-est peninsular (Keay,

densitat i en el patró de poblament.

El sistema de producció d'aquests assentaments apareix bàsicament enfocat en l'explotació vitícola i en la indústria vinícola. De forma paral·lela a l'increment de la viticultura, es documenta la fabricació d'àmfores locals que imiten els dissenys de les àmfores vinàries itàliques. Un exemple seria El Vilar (Valls), on es documenta la producció amforal a finals del s. II aC (Adserias i Ramón, 2004). Un altre exemple seria l'assentament tardorepublicà del Vilarenc, que representa la fase final del poblament ibèric. Es caracteritza per un edifici central de caràcter modest força arrasat, dues sitges i tres estructures de combustió corresponents a petites cubetes de forma rectangular excavades en el terreny natural. Aquestes estructures van ser desmantellades durant les primeres dècades del s. I aC per donar pas, a mitjans de la centúria, a un nou establiment rural dedicat igualment a l'agricultura, però amb un esquema constructiu totalment romà (Capítol 7.2). El nou edifici s'articulava al voltant d'un pati envoltat per un pòrtic amb grans columnes i estava provist d'una premsa i d'un *lacus* per a la producció de vi. Una altra funció productiva d'aquest assentament sembla haver estat la fabricació d'àmfores locals Dressel 1 citerior, com evidencien els abocadors ceràmics (Revilla, 2000, 2003a, 2006b).

Aquesta dinàmica d'organització i explotació del territori continuà, amb diverses evolucions, a les diferents àrees del territori català al llarg del s. I aC. La intensificació de l'explotació vinícola i la centralització de les produccions pot respondre a una nova dinàmica interna mitjançant la donació de lots importants de terra a nous propietaris. En aquest moment es fundà la colònia *Gerunda*, que degué comportar igualment la reestructuració del seu territori, com demostra la gran quantitat d'assentaments dispersos que sorgeixen durant aquesta anys a l'Alt i Baix Empordà (Castanyer *et al.*, 2006; Burch *et al.*, 2006). Aquest nou centre esdevindrà un emplaçament comercial important per a la redistribució de les importacions itàliques que arribaven al port d'Empúries, així com per a la difusió dels productes locals i regionals (Keay, 1990).

2.1.3.2. El territori de l'antiga Laietània

L'antiga Laietània sembla entrar en un procés de despoblament dels centres d'alçada, que es comença a evidenciar al poblat de Burriac, durant la primera meitat del s. I aC. És possible que aquests canvis estiguin relacionats amb la fundació de nous

centres urbans, com *Iluro* (Mataró) i *Baetulo* (Badalona), entre els dos primers quarts del s. I aC, que esdevingueren centres administratius, polítics, econòmics i religiosos d'aquest territori (Figura 2.4). Aquestes fundacions suposaren un canvi important en l'estratègia d'ocupació del territori que, com afirmen Revilla i Zamora (2006: 48), responen a l'acció directa i indirecta de l'estat romà, que aniria encaminada tant al domini i explotació efectiva del territori com a suplir les necessitats de la societat i de l'economia romanes. Igualment, permetrien l'assentament de nousvinguts i de part de la població indígena (Olesti, 1995, 2000: 73; Revilla i Zamora, 2006). En qualsevol cas, passarien a ser l'espai de residència i representació tant de la població local com forana. Coincidint amb l'abandonament lent i gradual de Burriac i de la resta d'assentaments en alçada cap a mitjans del s. I aC, les termes de Ca l'Arnau són desocupades i desapareix la seca d'*Iluro*, fenomen paral·lel al de les altres seques ibèriques. Alguns autors han relacionat el nom de la seca monetària d'*Iluro*, associada a l'*oppidum* de Burriac, amb la ciutat romana d'*Iluro*. Aquesta semblança filològica podria ser interpretada com el trasllat del mateix centre, d'*Iluro* a *Iluro*, en un procés que començà a la muntanya de Burriac i que es completà, al segon quart del s. I aC a la plana amb una ciutat de nova planta (Olesti, 1995, 2000; García *et al.*, 2000).

Les noves fundacions, com *Baetulo* (Badalona), *Iluro* (Mataró), *Blandae* (Blanes) i *Gerunda*, manifesten una concepció urbanística totalment romana i degueren representar la fi d'una etapa caracteritzada per una sèrie de processos d'experimentació i d'acomodació (Pujol, 1991; García i Zamora, 1993; Pujol i García, 1994; García *et al.*, 2000). En el cas de Burriac, el trasllat del poder al nucli urbà d'*Iluro* degué obeir a una concepció totalment romana d'ocupació del territori, caracteritzada per situar les ciutats en zones ben comunicades, de fàcil accés i en una posició central respecte el territori que administraven. La creació de la ciutat devia ser un element clau per encabir l'elit indígena laietana, romanitzada i possiblement immersa dins l'estructura social romana que, juntament amb els nousvinguts d'origen itàlic, constituïen un nou grup de poder que basà la seva prosperitat en un nou esquema econòmic. En aquest sentit, s'observa l'increment de centres més reduïts i dispersos a la plana que testimonien un nou tipus de sistema d'ocupació i explotació del territori (Figura 2.5). Es tracta bàsicament d'explotacions agrícoles i artesanals, especialitzades bàsicament en el conreu de la vinya i en la producció excedentària de vi i dels contenidors ceràmics per al seu transport. Aquests nous assentaments conviuen amb els hàbitats implantats a la plana des de la segona meitat del s. II aC, si bé aquests darrers mostren reformes i l'adaptació

a les noves formes d'explotació agrícola (Revilla i Zamora, 2006). A la Laietània s'ha identificat la fabricació dels primers contenidors vinaris que imiten els tipus itàlics del moment, com les àmfors greco-itàlica i Dressel 1 que substituiran als contenidors ibèrics. Els tallers d'àmfora Dressel 1 citerior inicien la seva producció entre els dos primers quarts del s. I aC. S'escampen per la plana litoral, a la Riera de Teià (El Masnou), Alella Autopista, Can Portell (Argentona), Can Pau Ferrer i Ca l'Arnau (Cabrera de Mar) (CODEX, 1992: 170; Martín, 2000, 2002a, 2004a, 2004b; García *et al.*, 2000; López i Martín, 2006; López i Martín, en premsa). L'adopció dels models amforals itàlics en la fabricació dels contenidors vinaris al nord-est peninsular evidencia, segons alguns autors, l'impuls de l'estructura econòmica, el canvi de l'estructura de propietat i la diversificació dels sistemes de producció. Aquests assentaments mostren, en definitiva, una organització complexa, configurada segons els models arquitectònics itàlics que testimonia la uniformització, a tots els àmbits, de la cultura romana: assimilació de la llengua llatina i de les pràctiques econòmiques, tecnològiques, arquitectòniques, socials, religioses i funeràries.

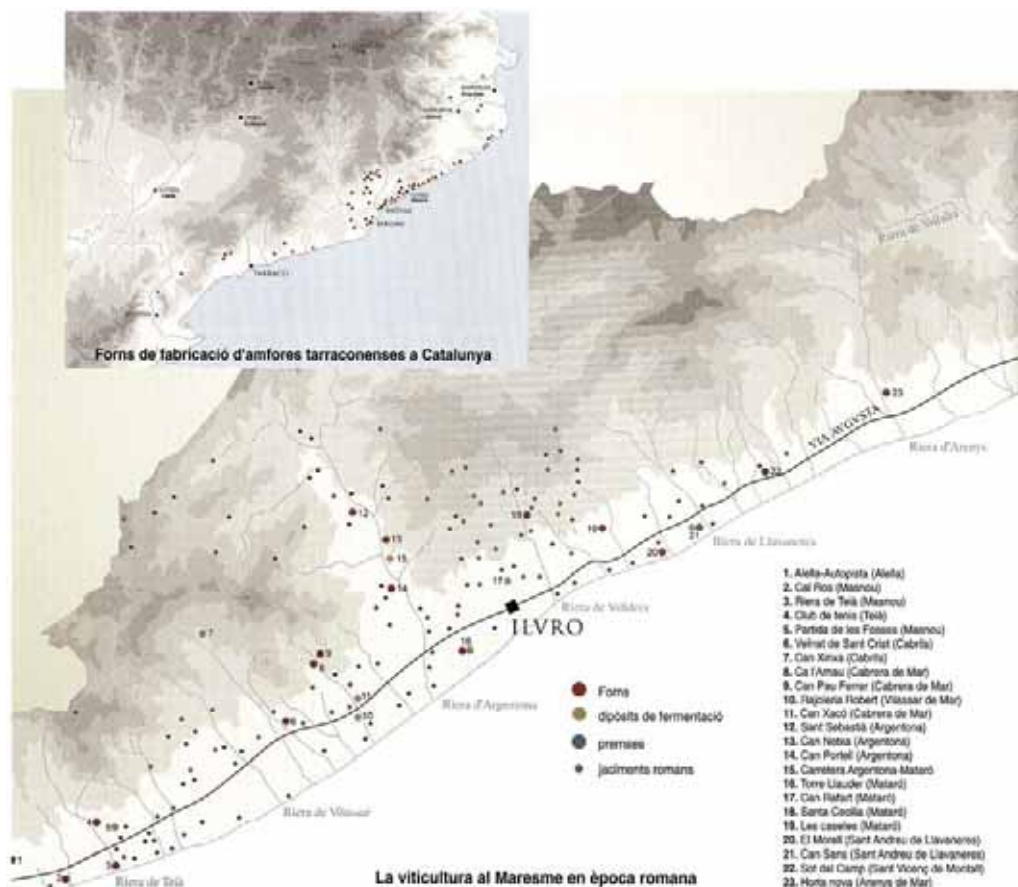

Figura 2.5. Centres de producció vinícola i amforal a la Laietània a finals del període republicà i durant l'Alt Imperi (Museu de Mataró)

2.1.4. El govern de Cèsar

Les dècades centrals del s. I aC venen marcades per les actuacions de Cèsar tant a la Gàl·lia com a Hispània, que comportaran un nou gir al procés de conquesta dels territoris nord-occidentals. Cèsar, governador de la Cisalpina i la Transalpina, inicia la conquesta dels territoris de l'interior de la Gàl·lia, per tal d'obtenir accessos cap a la Bretanya i cap el Rin (Goudineau, 1998). Va atorgar a les ciutats meridionals el dret llatí, que conferia els privilegis de participar del comerç i l'adquisició automàtica de la ciutadania romana per als magistrats de cada ciutat. La reestructuració del territori va comportar la fundació de noves ciutats, com *Lugdunum* (Lió), cap els anys 40 aC i noves fundacions d'antigues colònies romanes com Narbona i Arles. Cèsar afavorí el paper de *Narbo Martius* com a ciutat portuària de primer ordre en el Mediterrani Occidental, (Goudineau, 1998; Sánchez, 2003). Aquestes fundacions s'integren en el marc de nous cadastres, que van comportar la distribució de la terra entre els nouvinguts itàlics.

A Hispània, la victòria de Cèsar en front Pompeu li permet continuar amb la política que ja havia desenvolupat a les Gàl·lies. Cèsar instaura una sèrie de mesures administratives decretant recompenses (*honores*) privades i públiques a diverses comunitats i concedint nous status jurídics privilegiats, tant de dret romà com llatí, a les comunitats que el recolzaren. Entre aquestes mesures destacava la fundació de noves ciutats que permetien no només l'assentament dels seus veterans i de la *plebs* d'Itàlia, sinó també accelerar la integració d'aquests nous territoris a l'Imperi.

2.1.4.1. El territorium de Tarraco

La ciutat de *Tarraco* i el seu territori van experimentar una certa transformació des que Cèsar li concedí l'estatut de colònia cap a l'any 49 aC i August la nomenés capital de la Hispània Tarraconense i cap d'un convent jurídic en la reorganització territorial dels anys 16-13 aC. Aquest canvi d'estatut es manifestà no només en un gran programa de reformes de la *urbs*, sinó també d'una nova reestructuració del territori que degué anar acompanyada de la distribució de noves terres, dins el marc d'un nou cadastre basat en una xarxa ortogonal de 20 x 15 *actus* (Tàrraco III i IV) (Palet, 2003; Ariño *et al.*, 2004; Arrayás, 2005). Els *fundi* derivats de la centuriació i corresponents

als possibles repartiments de terres semblen formar 50 *iugera* (unes 12.5 ha) que, segons Palet (2003), podria significar el repartiment de 900 propietats agrícoles. Tanmateix, l'evidència arqueològica apunta més cap a un model d'assentament més nuclearitzat, format per establiments rurals amb un *fundus* de major dimensions, possiblement entre 50 i 25 ha. L'articulació de la trama s'adapta principalment a la topografia i a les vies de comunicació que travessen el territori, com la Via Augusta. Un altre eix important era el camí que circulava paral·lel a la costa, sense integrar-se en l'articulació de la centuriació, que passava a tocar vil·les com el Vilarenc i que convergia amb el ramal principal de la Via Augusta a la zona del Francàs.

2.1.4.2. El territori de l'antiga Laietània

Dins aquest context de mitjans s. I aC, a la vall de Cabrera de Mar es documenta l'abandonament definitiu de Burriac, que sembla realitzar-se de forma voluntària i progressiva, ja que no s'ha documentat cap traça d'incendi o destrucció violenta. Aquest abandonament, com els documentats a Can Bartomeu, Can Català i Ca l'Esteban, ha estat interpretat per alguns autors com el resultat d'un procés de transformació, lent però continuat, de les estructures socials i econòmiques de la societat indígena (Revilla i Zamora, 2006). Aquesta sembla acceptar la nova realitat cultural que s'anava imposant de manera irreversible, en la que els centres de poder polític, econòmic, religiós i social han estat desplaçats a les noves fundacions (Pujol, 1991; Zamora *et al.*, 2001).

El model d'ocupació del territori basat en la dispersió de l'hàbitat es va generalitzar a la segona meitat del s. I aC, incentivat pel centre econòmic i comercial d'*Iluro* i per l'inici del conreu intensiu de la vinya al litoral català (Olesti, 1998). Relacionades amb aquestes activitats, estarien els centres ceràmics de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar), Torrent de Sistres (Alella), Riera de Teià i Cal Ros de les Cabres (El Masnou), Veïnat de St. Crist (Cabrils), Can Portell i Can Notxa (Argentona), Torre Llauder (Mataró), El Morrell (St. Andreu de Llavaneres), El Sot del Camp (St. Vicenç de Montalt), El Roser-El Mujal (Calella) i el del carrer Guillem de Palafolls o Can Viader (Malgrat) (Burjachs *et al.*, 1987; Miró, 1988; Burés i Marquès, 1991; Revilla, 1995). Un altre testimoni del comerç de l'excedent vinícola el trobem als ancoratges de Vilassar de Mar i Mataró (Matamoros, 1991). Si bé l'aparició de les primeres àmfores laietanes, les Dressel 1 ceterior, evidencien la voluntat d'introduir el vi laietà en el

sistema de producció del nord-est peninsular, la producció de les àmfores Tarraconense des de mitjans del s. I aC testimonia un gran impuls de la producció vinícola i la seva introducció als circuits comercials romans de la Mediterrània nord-occidental (Figura 2.5). L'àmfora de tipus Tarraconense es documentada a Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer (Cabrer de Mar), Can Balençò (Argentona), Can Vilà i Les Pèrgoles (Premià de Dalt), Can Portell (Argentona), Montpalau (Pineda de Mar) i en diversos punts de les ciutats de Badalona i Mataró, així com als ancoratges de Vilassar de Mar i Mataró (CODEX, 1992; Revilla, 1995; López i Martín, 2006, en premsa).

2.1.5. El govern d'August

Les estratègies polítiques ideades per Cèsar van ser repeses i executades per August, ja que és durant el seu govern que es documenten els canvis més significatius a l'àrea central catalana. Entre aquest període i la primera meitat del s. I dC es defineix una nova estructura del poblament que romandrà fins a la primera meitat del s. III dC.

Amb el govern d'August s'arriba al final del procés de romanització d'aquest territori, amb la consolidació de noves estructures administratives i polítiques. August va promoure la reorganització territorial i administrativa de les províncies d'Hispania i de la Gàl·lia, a partir dels *conventus* i de centres amb categoria jurídica ben definida.

Aquests canvis són paral·lels a les modificacions que experimenta *Tarraco*, en ser-li concedida la capitalitat de la província de la *Tarraconensis* i *Narbo Martius*, que esdevingué la capital de la *Narbonensis*.

Una de les actuacions més importants d'August al nord-est peninsular va ser la *deductio* de *Barcino* (Barcelona), que suposà, a més, la reestructuració territorial i administrativa de les terres situades entre els rius Besòs i Llobregat (Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004) (Capítol 7.4). La fundació de la nova colònia romana, vers l'any 10 aC, permetia a August assentar els veterans que havien participat a les guerres càntabres però també, la vertebració jurídica d'aquest territori provincial i la seva integració a l'Imperi.

Amb la reorganització del territori al voltant de *Barcino* mitjançant una centuriació, es constata la implantació d'un gran nombre d'assentaments dedicats a la producció agrícola, en particular vinícola. Acompanyant a aquestes activitats, s'integren altres processos productius complementaris que formen part del cicle de la producció,

orientats generalment a la seva comercialització. La nova colònia gaudia de rang jurídic autònom i exerciria, com les altres *civitates*, de cèl·lula administrativa i fiscal per tal d'avaluar i censar els béns i riqueses del seu territori i fixar-hi una fiscalitat (Granados, 1991; Olesti, 2000). Els encarregats d'aquestes tasques seria l'elit local, nous colons i antics militars, de filiació indígena o forània, que tingueren un paper fonamental en les noves formes de producció i en el desenvolupament de l'hàbitat en *villae*, que defineix l'estructura productiva de l'*ager* de la ciutat durant la segona meitat del s. I aC.

August també va potenciar la xarxa viària, inserida dins la xarxa centuriada, captant els eixos transversals interiors i desplaçant els eixos principals de comunicació al litoral. El resultat va ser la construcció d'una nova via, la Via Augusta, que partia de *Blandae* i resseguia la costa passant per *Iluro*, *Baetulo* i *Barcino* fins a *Tarraco* (Figura 2.6). Finalment, va concedir la municipalització a moltes ciutats, que comportarà la integració jurídica d'un territori, ja estructurat econòmicament, a les estructures socials i jurídiques de l'Imperi romà (Olesti, 2000: 78).

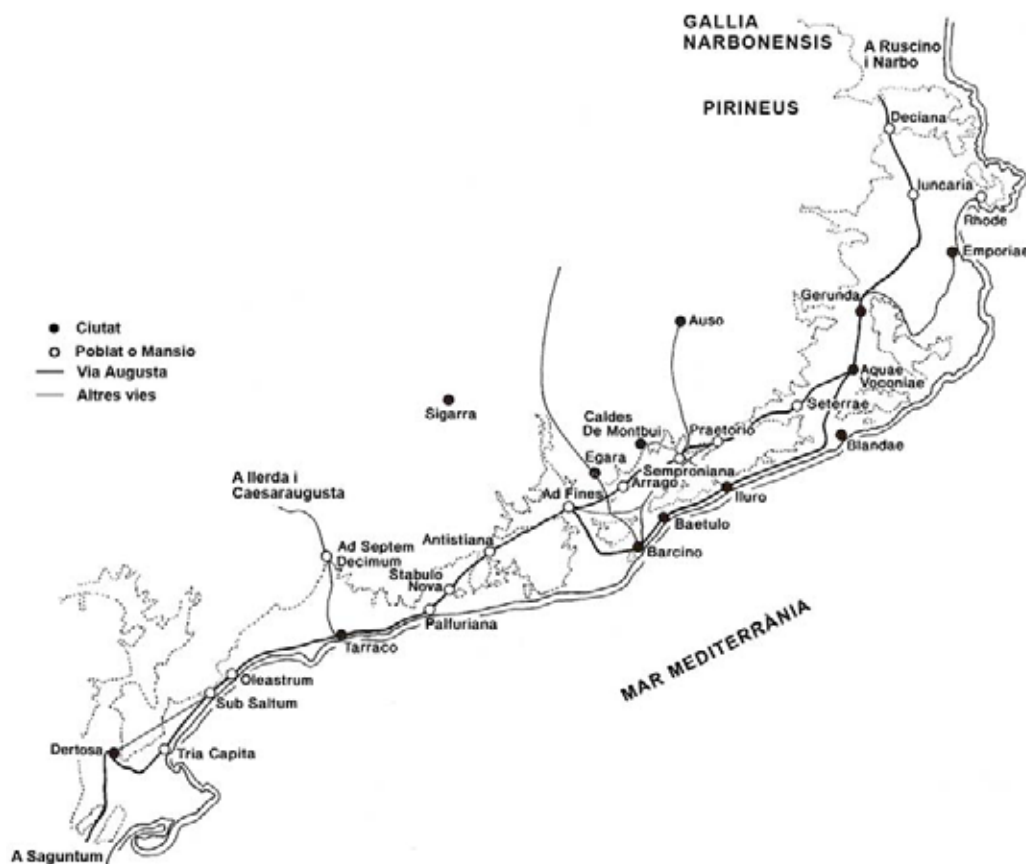

Figura 2.6. Distribució de les ciutats i poblats de la Tarraconense respecte a la xarxa viària a finals del període republicà i durant l'Alt-Imperi (basat en Keay, 1990)

El dinamisme polític i econòmic impulsat per August va configurar un nou marc social i cultural, en el que tots els sectors socials i professions hi tingueren cabuda. La combinació de diversos factors socio-econòmics i culturals contribueix a l'aparició d'una societat urbana que fonamenta el seu poder en un patrimoni rural definit a partir d'unes formes de vida i de consum totalment romanes (Revilla i Zamora, 2006). La difusió cultural també comportà un progrés en el desenvolupament de noves activitats de producció a les noves províncies, com demostra la producció ceràmica de la *terra sigillata* sud-gal·lica a la *Narbonensis* o l'explotació vitivinícola a la província de la *Tarraconensis*. En el cas de la *terra sigillata*, alguns estudis apunten al trasllat dels tallers itàlics, amb els materials i el personal inclosos, als nous centres terrissaires de la província narbonesa. En el cas de la *Tarraconense*, la producció i exportació de vi en quantitats importants degué estar afavorida per la consolidació dels centres urbans de *Tarraco*, *Iluro*, *Baetulo*, *Barcino*, *Blandae*, *Gerunda* i *Emporiae* com a centres de concentració i redistribució d'aquest producte. Inserides dins les xarxes comercials de la Mediterrània nord-occidental, aquestes ciutats serviren de base per a l'actuació d'intermediaris i *negotiatores* romans.

El paisatge rural es presenta constituït per una gran diversitat d'assentaments. En primer lloc, les vil·les s'instal·len preferentment a la plana marina, permetent l'aprofitament del territori mitjançant *fundi* de grans dimensions i una bona comunicació mitjançant la Via Augusta que circulava vora la costa. Dins d'aquests *fundi* podria existir un poblament de caràcter més dispers amb zones de producció i àrees d'emmagatzematge que estarien vinculades a la vil·la i de la que serien dependents. Això explicaria l'existència d'una gran diversitat d'assentaments que constitueixen una estructura d'explotació que, tot i aparèixer fragmentada, sembla ben articulada (Revilla, 2006b; Revilla i Zamora, 2006).

Aquests assentaments esdevenen centres de gestió econòmica i d'organització de les activitats relacionades amb l'explotació agrícola, que es pot materialitzar en una gran diversitat arquitectònica. L'estructura més generalitzada entre els s. I i II dC integra la residència, que esdevé l'espai de representació social de l'elit propietària, i una *pars rustica*, dedicada a les activitats productives i econòmiques. Tanmateix, aquests espais semblen estar concebuts de forma unitària, adaptant-se a la topografia, en la que el sector residencial ocupa normalment la part elevada, com a Torre Llauder, organitzat al voltant de l'*atri* i el *peristil* (Figura 2.7). L'arquitectura domèstica integra solucions tècniques i programes decoratius de tradició itàlica, tant en els sistemes

d'abastiment d'aigua, de calefacció, de distribució, d'ornamentació, etc., que són el testimoni de la difusió i adopció d'uns models ideològics i socials que es representen en el conjunt d'elements que formen el domini de la vil·la (Guitart *et al.*, 2003; Revilla, 2006a; Revilla i Zamora, 2006).

Pròximes al nucli residencial es distribueixen altres construccions on s'allotjaria el personal subaltern, o corresponents als magatzems i les instal·lacions artesanals. En molts casos, les unitats productives presenten l'equipament tecnològic indispensable per a la producció vinícola, com dipòsits, magatzems de *dolia*, premses, etc., indicant que la viticultura devia ser una de les activitats productives principals (Revilla i Miret, 1994).

Les vil·les més conegudes del baix Penedès són el Tomoví (Albinyana), Mas Quefa (la Bisbal del Penedès) i la vil·la del Vilarenc (Calafell), especialitzades en la producció vinícola i amforal (Guitart *et al.*, 2003; Revilla 2003a; Martín i Prevosti, 2003; Prevosti *et al.*, 2003).

Les més característiques a l'àrea del Maresme es troben al Veïnat de St. Crist (Cabrils), Cal Ros de les Cabres (El Masnou), Sentromà (Tiana), la Rajoleria Robert (Vilassar de Mar), Can Mateu, Camí del Mig-Riera d'Argentona, la ermita de Sta. Margarida, Can Mora, Can Carbonell i La Guardiola (Cabrera de Mar), St. Sebastià,

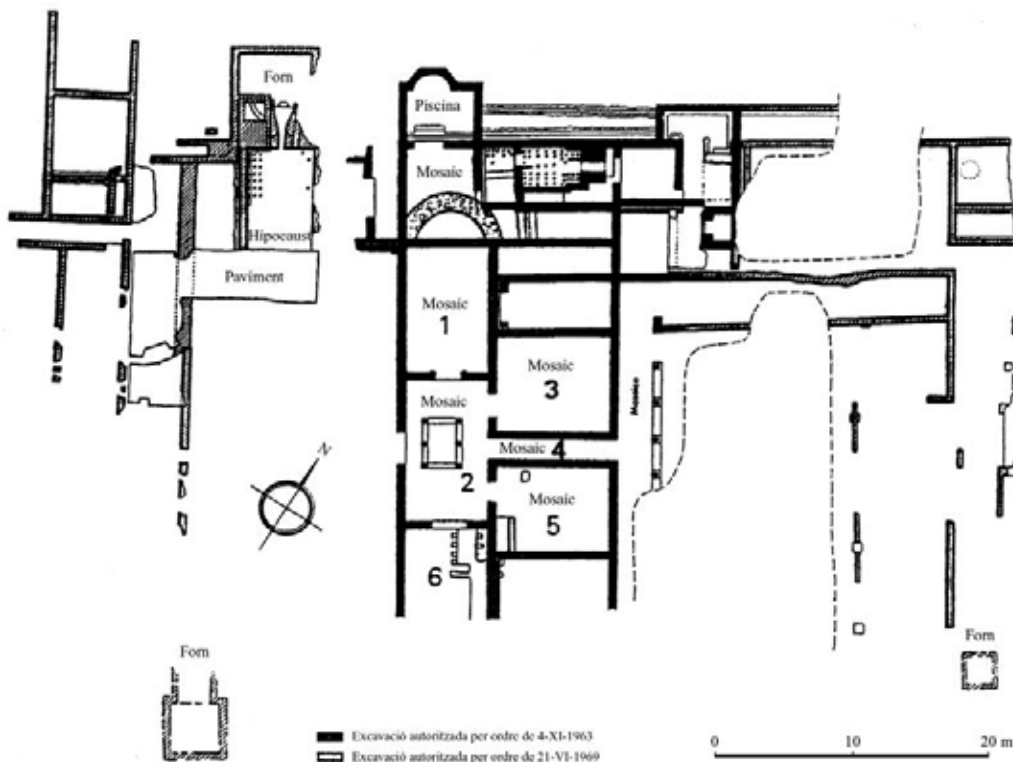

Figura 2.7. Planta general del nucli residencial de Torre Llauder, Mataró (basat en Prevosti i Clariana, 1987)

Can Blanc, St. Jaume de Traià (Argentona) i Torre Llauder (Mataró) (Prevosti, 1981a, 1981b; Olesti, 2000; Revilla i Zamora, 2006). A la banda del Llobregat destaca l'ermita de Nostra Senyora de Sales (Viladecans) i Can Cortada (Barcelona) o els petits emplaçaments de Ca n'Oliveras, La Riba, Can Sagrera, Can Roldan, Can Gelabert, Parc de Torreblanca, Carrer del Ferrocarril, Ca l'Estanquer i Can Marginà a St. Just Desvern. Les instal·lacions agrícoles mostren una organització de les diferents infraestructures dedicades al processament dels productes agrícoles: premses, dipòsits de fermentació, i magatzems de *dolia*. Aquests s'han documentat a Ca l'Espluga (Pallejà), la Roca (Gavà), Veral de Vallmora (Teià), La Peirota (Cabrera de Mar), El Moré (Sant pol de Mar) i al jaciment del Parc Central de Mataró, entre d'altres (Miró, 1988; Revilla, 1995, 2006a; Gurri, 2004; Martín, 2004a; Rodà *et al.*, 2005; Revilla i Zamora, 2006).

L'exportació del vi de la Tarraconense vers Narbona i la posterior distribució cap a l'interior de la Gàl·lia fins el *limes*, seria el reflex de les transformacions que experimentaren les activitats econòmiques principals en aquest moment. El dinamisme de la producció vinícola orientada a la comercialització, va comportar l'increment de l'artesanat ceràmic, que presenta ara una major capacitat productora per tal d'absorbir aquest comerç, amb forns de majors dimensions. Si fins aquest moment molts centres es caracteritzaven per una producció amforal múltiple, ara uniformitzen el repertori amb un disseny que serà adoptat per la majoria de centres ceràmics. Tanmateix, de forma més o menys simultània, també es fabriquen altres tipus de recipients, com ceràmiques comunes i *dolia*, així com materials per a la construcció. L'aparició i l'establiment d'un patró de dimensions i formes concretes, tradueix una certa organització del procés de fabricació amforal, malgrat que els diferents centres representen per si mateixos entitats concretes de fabricació (Olesti, 2000). Apareixen nous tallers ceràmics, fins i tot en àrees més interiors, com Mas Manolo (Caldes de Montbui), La Salut (Sabadell) o Can Feu (St. Quirze de Vallès) i a tota l'àrea nord-occidental de la Tarraconense (Figura 2.8).

Segons Revilla (2006a: 76), aquestes instal·lacions poden ser considerades com a centres productors, és a dir, agrupacions d'equips que aprofitarien la disponibilitat de recursos naturals (argila, aigua, combustible, etc.) i l'existència d'una bona xarxa de comunicacions. Així, aquests equips, que devien treballar per satisfer una gran demanda, compartirien les mateixes infraestructures sense vincular-se exclusivament a la propietat rural del *fundus*. La integració, en alguns casos, del taller ceràmic en el domini de la vil·la és una característica de l'organització del procés productiu al nord-est peninsular, força diferent als grans centres ceràmics contemporanis localitzats a les Gàl·lies.

Els nous centres, juntament amb aquells que havien fabricat els tipus amforals Tarraconense, inicien la producció d'un nou disseny per a contenir i transportar aquest vi, l'àmfora Pascual 1. D'aquesta manera, a partir dels anys 40/30 aC, es comença a fabricar el tipus Pascual 1 de forma majoritària al llarg de la costa catalana. A l'àrea central del Maresme destaquen els centres ceràmics de Ca l'Arnau, Can Portell, El Roser-El Mujal, Torre Llauder, Can Peixau, Cal Ros de les Cabres, etc. Al llarg del curs inferior del Llobregat s'estenen nombroses *figlina* com la del Barri Antic (St. Boi de Llobregat) (Capítol 7.1.3.), Can Tintorer (El Papiol), Can Reverter (Sant Vicenç dels Horts) i Can Pedrerol (Castellbisbal) (Miró, 1988; Revilla, 1995, 2006a). Aquests emplaçaments s'aprofitarien d'aquest eix de comunicació fluvial per transportar en vaixell els productes manufacturats, com indica l'existència de derelictes enfonsats amb carregaments d'àmfores, ferro i plom a la desembocadura del *Rubricatum* (Izquierdo, 1987; 1990). Estaríem davant, doncs, d'un aprofitament diferenciat del territori, tant dels recursos com de les comunicacions i de les estructures d'intercanvi, que estaria controlat per la colònia *Barcino* que actuaria, a més, com a centre redistribuïdor. Si bé la majoria d'aquests centres ocupen el medi rural, el taller del carrer Princesa de Barcelona seria un cas excepcional. Aquest centre, emplaçat a l'àrea suburbana de la colònia *Barcino*, testimoniaria l'aprofitament de la perifèria de la ciutat per portar a terme diverses activitats, com la producció ceràmica (Casas i Martínez, 2006).

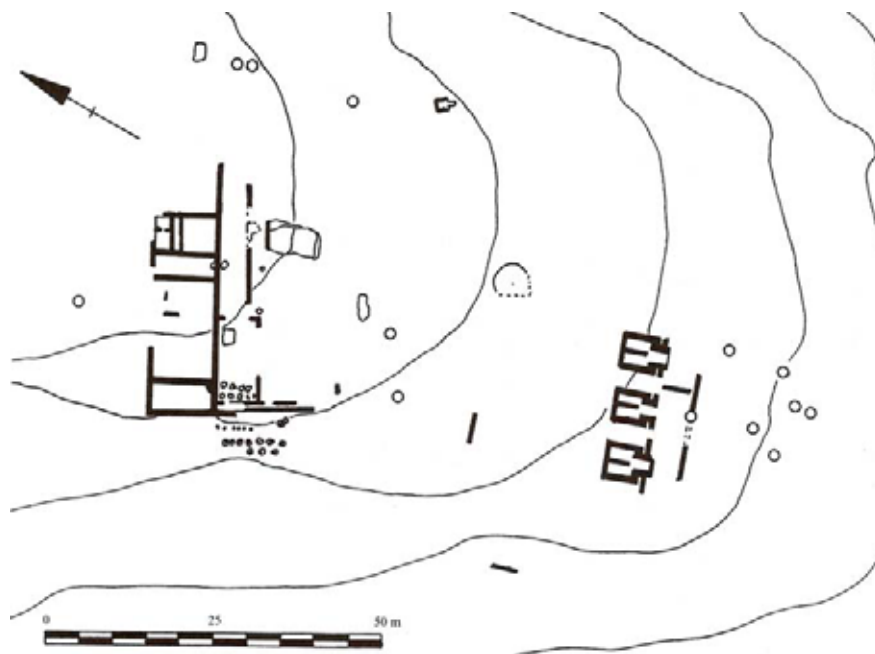

Figura 2.8. Dependències agrícoles i sector artesanal de Can Feu (Sant Quirze del Vallés) (Revilla, 1995)

Alguns d'aquests assentaments no semblen estar ocupats a partir de finals del s. I dC però d'altres van seguir funcionant amb una orientació similar durant el s. II i, en alguns casos, fins els segles III, IV i V dC.

2.2. La producció vinícola i amforal al nord-est peninsular

La documentació disponible sobre l'explotació vitivinícola és desigual segons les regions i els períodes, i les fonts d'anàlisi disponibles varien segons es tracti de l'anàlisi dels textos antics o de l'arqueologia.

Els textos dels agrònoms ens donen detalls de les pràctiques agrícoles relacionades tant amb la viticultura com amb la vinicultura, en forma de consells pràctics dirigits als propietaris agrícoles o en forma de descripcions sobre modalitats agràries característiques d'algunes regions o sobre les diferents categories de vi (Amouretti, 1998).

L'arqueologia ve a confirmar el que descriuen les fonts antigues respecte la viticultura, que sembla haver estat importada pels colons grecs i fenicis. A partir dels testimonis documentats de plantacions vinícoles a la península itàlica i a les regions de la França Meridional, sembla que la tècnica de plantació més utilitzada consistia en una sèrie de rases cavades de forma longitudinal a la parcel·la, en les quals es plantaven les vinyes. De forma transversal a aquests ceps inicials, una nova rasa permetia perllongar un esqueix de la planta inicial que donaria lloc a una nova vinya en un terreny renovat (Bouvy i Marinval, 2001; Brun, 2001; Buffat *et al.*, 2001). En d'altres casos, es documenta un sistema de fosses excavades de forma allargada que no travessen longitudinalment tot el terreny, sinó que es conserven espais de pas entre les fosses (Figura 2.9). Als extrems de cadascuna es planta el cep, sostingut per una estaca, mentre que les arrels creixeran en sentit oposat, cap a l'interior de la rasa (Boissinot, 2001; Pomarèdes *et al.*, 2005).

La realitat arqueològica sobre la producció vitivinícola al nord-est peninsular és molt diferent al cas de França, ja que no es disposa de cap dada sobre les extensions, els tipus de conreu i les espècies de vinya conreades. Fins aquest moment no s'ha documentat cap testimoni arqueològic de plantacions vitícoles en tot el territori. L'estudi realitzat per Pujol i García (1986) sobre l'utilitat agrícola exhumat als diferents jaciments de l'Ibèric Ple i Final a Cabrera de Mar, evidencia un predomini dels

estris relacionats amb els conreus de cereals i de secà. Si bé està generalment acceptada la idea que el conreu principal del món ibèric era el dels cereals, no s'han d'oblidar altres productes conreats per a l'autoconsum, és a dir, productes que són distribuïts i consumits per la mateixa comunitat que els produeix, entre els que trobaríem la vinya. Tanmateix, a partir del segon quart del s. I aC semblen generalitzar-se les explotacions agrícoles vinculades a la viticultura que al llarg del segle es constituïran, en la majoria de casos, en importants *fundi* agrícoles.

La manca de testimonis sobre les plantacions agrícoles contrasta amb l'abundant nombre d'instal·lacions vinícoles industrials documentats al territori. Aquests són testimoni d'una important producció vinícola i demostren que els procediments seguits pels agricultors hispano-romans són força semblants als descrits pels agrònoms (Giralt, 1987). Aquest seria l'exemple de la vil·la d'El Moré (Sant Pol de Mar) i el complex vinícola datat a finals del govern d'August (Figura 2.10). Aquest es divideix en 4 àrees mitjançant murs de terrasses, ocupant una superfície de 2200 m². La terrassa septentrional estava ocupada per una torre quadrangular dominant el complex. Els edificis de la segona terrassa es distribuïen al voltant d'un pati, on devia situar-se la residència senyorial. Les terrasses tercera i quarta estaven dedicades a l'emmagatzematge de vi. L'edifici al nord del pati abrigava els tallers, on s'ha documentat una forja i tot el sector oriental estava dedicat a la vinificació: una habitació pavimentada en *opus signinum*, cisternes disposades en diverses dependències així com

Figura 2.9. Plantacions de ceps documentades a Peyre-Plantade (Clermont-l'Hérault) (Pomarèdes *et al.*, 2005)

l'emplaçament de dues premses. L'anàlisi d'aquestes dades porta als arqueòlegs a considerar que aquesta explotació hauria cobert unes 32-55 ha de vinya. El vi produït estaria destinat, en gran mesura, al comerç marítim, ja que el domini es va dotar, ja des del principi, d'un taller de ceràmica que va produir en un principi les àmfores Pascual 1 i posteriorment les àmfores Dressel 2-4 (Miró, 1988; Revilla, 1995; Gurri *et al.*, 1998; Étienne i Mayet, 2000; Gurri, 2001).

Un altre exemple seria l'assentament de producció vitivinícola de Veral de Vallmora (Teià), va ser ocupat durant un llarg període de temps que abraçaria des del s. II aC fins al s. V dC (Figura 2.11). Les diverses estructures tracen un gran edifici de planta rectangular, dividit en tres ales i un gran pati central que constitueix una gran àrea d'emmagatzematge de *dolia defossa* a cel obert. A l'ala nord, es documenten sales de premsatge, *torculars*, amb les pedres de sustentació (*fora*) i els encaixos (*foramines*)

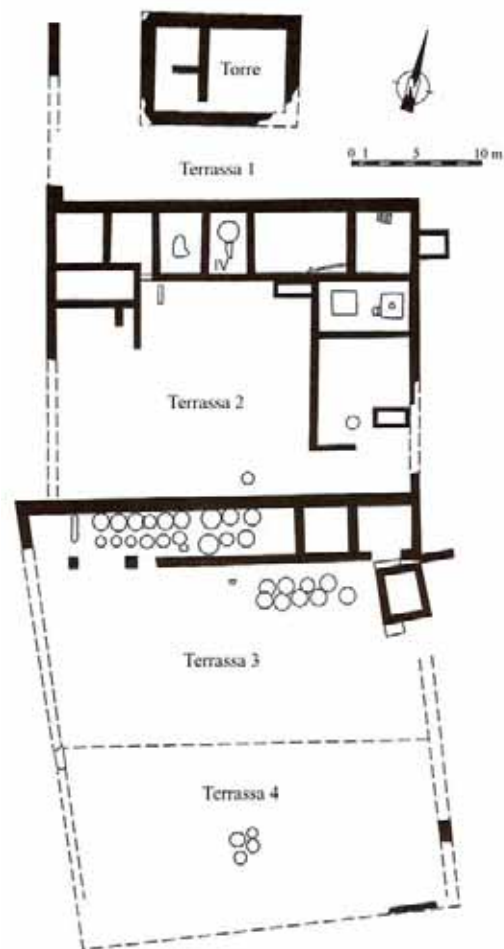

Figura 2.10. Planta general del jaciment vinícola d'El Moré, Sant Pol de Mar (Gurri *et al.*, 1998)

per encabir els suports, *arbores* i *stipites* de les premses i retalls per encabir els contrapesos corresponents; *arae* de premsatge amb canalitzacions que menen vers els diferents dipòsits de recollida del most o *lacus*, àrees d'emmagatzematge o *cellae vinariae* amb grans tines de fermentació, *dolia defossa*. Finalment, formen part del conjunt una sèrie de dependències de treball annexes i habitacions de la mà d'obra (Rodà *et al.*, 2005).

D'altra banda, existeixen algunes instal·lacions vinícoles en context urbà, com les documentades a la ciutat de *Baetulo*. En aquest cas, es tracta d'instal·lacions industrials emplaçades en dues *domus*, equipades amb grans dipòsits, una premsa, un petit forn i una gran quantitat de contenidors amforals del tipus Pascual 1, així com altres restes destinades a la manipulació, fermentació i producció de vi. Segons els arqueòlegs, la capacitat dels dipòsits d'una de les cases abastaria els 18000 litres, mentre que en el cas de la segona casa la capacitat superaria els 17000 litres. Així, aquestes instal·lacions venen a confirmar la importància de la colònia, dins el territori laietà, com a centre de producció i difusió del vi de la regió. L'excedent vinícola seria exportat per mar en vaixells que partirien del litoral proper a *Baetulo* cap a altres mercats de la Mediterrània nord-occidental (Puerta i Rodríguez, 1987; Comas i Juan-

Figura 2.11. Planta general del jaciment de Veral de Vallmora amb la reconstrucció hipotètica de les estructures del centre de producció vitivinícola dels s. I i II dC (Rodà *et al.*, 2005)

Tresseras, 2002; Beltran-de Heredia *et al.*, 2006).

Si bé l'arqueologia ens demostra una important explotació vitivinícola al nord-est peninsular des d'un moment inicial del s. I aC, les referències exactes de les fonts clàssiques sobre el vi d'aquestes regions no apareixen fins a finals del s. I dC, que correspon al darrer moment del conreu intensiu de la vinya en aquest territori. L'explicació que donen alguns autors a l'absència de dades escrites sobre el període de màxima producció i difusió és que els vins produïts en aquest moment els vins s'adrecen al sud de la Gàl·lia i no a Itàlia, de la que tenen un ampli coneixement els autors antics. En canvi, els vins produïts a la Tarraconense al s. I dC sí que arriben a la península itàlica i són coneguts pels historiadors antics (Pascual, 1987). Els diferents tipus de vi mencionats per aquestes fonts semblen vincular-se a àrees de producció concretes, com el vi *tarraconense*, el produït a la regió laietana i el vi *lauronense*. En el cas d'aquest darrer, és difícil atribuir la seva provinença a una àrea geogràfica precisa, però diversos estudis apunten cap a una procedència vallesana (Miró, 1988; Pascual, 1998; Járrega, 2002; Revilla, 2002). Tanmateix, amb les dades disponibles, és impossible determinar si aquestes denominacions corresponen a un sol territori o engloben àrees més extenses. A més, cada denominació respon a una qualitat diferenciada. Entre les denominacions que figuren als textos antics destaquen els bons vins de *Tarraco* i *Lauro*, que competeixen amb els millors vins itàlics, o les vinyes de la Laietània, que proporcionen una gran quantitat de vi corrent, considerat de baixa qualitat (Tchernia, 1971, 1986). Els *tituli picti* amb referències al vi són molt escassos en aquestes produccions. Tanmateix, l'al·lusió a l'*acetum* en una àmfora Pascual 1 recuperada a Burdeus evidencia el transport del vinagre que utilitzaven els romans per obtenir la *posca*, beguda molt comuna entre els soldats romans (Laubenheimer, 2005).

El sistema de tancament que presenten les àmfores conservades és molt simple en relació als contenidors itàlics que transportaren uns vins molt apreciats. Les àmfores de la Tarraconense només anaven tancades amb un tap de suro, de vegades perforat amb un forat central, com presenten les àmfores Pascual 1 dels derelictes de Cap del Vol i Cap Béar 3 (Port Vendres) i altres exemplars procedents de Port-la-Nautique, a Narbona. Segons alguns autors, això indicaria que el vi comercialitzat seria jove, encara en estat de fermentació, i necessitaria de zones d'airejament per finalitzar aquest procés (Nieto, comunicació pública).

2.3. Anàlisi dels models amforals produïts

2.3.1. Les primeres produccions de contenidors vinàris: les àmfores greco-itàlica i Dressel 1 de la Hispània Citerior

La producció amforal ja es documenta al nord-est peninsular a l'Ibèric Ple, si bé les restes apareixen mal conservades i les dades arqueològiques que disposem són parcials, per tractar-se en molts casos d'excavacions antigues. A la Laietània es coneixen diversos centres de fabricació ceràmica datats de finals del s. III aC. El tipus més representat a l'abocador de Vista Alegre és l'àmfora ibèrica Mañá B3 de llavi vertical. En canvi, no s'ha recuperat cap fragment d'àmfora ibèrica de vora plana, disseny que sembla predominar a l'ibèric tardà. És força interessant el repertori de ceràmica de taula documentada, ja que al costat de peces de tradició indígena s'imiten peces d'importació que arriben a través del comerç, sobretot d'origen grec (CODEX, 1992). Aquest abocador ha estat relacionat amb el centre terrissaire pròxim a la Riera de St. Simó (Mataró), on van aparèixer tres forns i un abocador constituït majoritàriament d'àmfora ibèrica amb rebutjos de coccio, datats entre el s. III aC i la primera meitat del s. II aC (Pons, 1986; Pujol i García, 1994). La producció majoritària d'aquest taller són les àmfores del tipus ibèric, de parets força fines i ceràmica ibèrica comuna a torn. Un altre possible centre ceràmic podria ser el de Can Jordi a St. Vicenç de Montalt (Pujol i García, 1994).

Amb motiu dels esdeveniments ocasionats per la segona guerra púnica i la posterior implantació de les estructures polítiques i socio-econòmiques romanes al nord-est peninsular, la producció ceràmica sembla disminuir considerablement al llarg del s. II aC, ja que només es disposa de l'abocador ceràmic de Can Vilà (Premià de Dalt) datat en aquest període. Les dades arqueològiques semblen apuntar cap a un canvi en el sistema de producció-comercialització. De forma paral·lela a la disminució de les activitats terrisseres, s'evidencia l'arribada massiva d'importacions dels productes itàlics en els assentaments republicans de filiació indígena i en els primers centres romans. Aquests productes corresponen bàsicament a àmfores greco-itàliques, Dressel 1 i Lamboglia 2 itàliques, ceràmica campaniana i ceràmica de parets fines, entre d'altres.

A finals del s. II aC i el primer quart del s. I aC, coincidint amb el procés d'estructuració del territori, es produeix una inflexió en la producció i el comerç del vi a l'àrea de la Mediterrània occidental. Es documenta l'establiment de nous centres

terrisaïres i la intensificació de la producció ceràmica associada tant a la fabricació de contenidors de vi com a d'altres *instrumenta* necessaris per al seu servei i consum. És singular el fet que la majoria dels centres terrissaïres que inicien un nou tipus de producció ceràmica seguint uns patrons itàlics s'ubiquin molt pròxims als tallers ceràmics d'època ibèrica, així com dels camps de sitges, ja amortitzats. Les produccions ceràmiques d'aquestes primeres terrisseries del període republicà corresponen a imitacions de les ceràmiques de taula i de les àmfores de tradició itàlica que circulaven en aquest moment. L'inici d'aquestes produccions locals s'ha de relacionar amb un canvi progressiu de l'orientació comercial, tant pel que fa als productes, a les rutes i als mitjans, segons les necessitats. D'aquesta manera, les noves províncies occidentals van quedar integrades, com a centres exportadors i importadors, dins les xarxes comercials romanes.

Les primeres produccions locals que imiten a les àmfores itàliques van ser identificades als anys 1980 i, des d'aleshores, s'han presentat diverses propostes de classificació i datació. La més recent, proposa classificar-les com a àmfores greco-itàlica, Lamboglia 2 i Dressel 1 de l'Hispania Citerior o "citeriors" (López i Martín, 2006; López i Martín, en premsa). Els centres ceràmics més antics que es coneixen d'aquestes produccions són els del Vilar (Valls, Tarragona), el Vilarenc (Calafell), Darró (Vilanova i la Geltrú), Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar) i Can Portell (Argentona).

A l'àrea de la Laietània, aquestes primeres produccions apareixen a la vall de Cabrera de Mar. La presència romana en aquest sector, coexistent amb l'*oppidum* de Burriac, està evidenciada, com ja hem comentat en el capítol anterior, tant a l'assentament republicà de Can Mateu i Ca l'Arnau, on es va bastir un complex termal a mitjans s. II aC, com a Can Pau Ferrer (Capítol 7.1). L'inici de la producció amforal en aquest sector des del segon quart del s. I aC coincideix amb la fundació d'*Iluro* (Mataró) (García *et al.*, 2000; Martín, 2004a; López i Martín, 2006). La forma dels contenidors fabricats en aquests centres són, segons l'arqueòleg, molt similars a la forma de les àmfores itàliques dels tipus greco-itàlic i Dressel 1 A, B i C, i només les característiques de la pasta permet atribuir-les a produccions locals (Figura 2.12). Igualment, es caracteritzen per presentar una engalba de tonalitat blanca que es desprèn amb facilitat (Martín, 2004b; López i Martín, 2006). Aquest centre sembla haver fabricat tant àmfores de bona factura com peces menys acurades. Les primeres presenten unes superfícies de tonalitat marronosa i el centre de la matriu és de color gris fosc, amb un

tacte suau. Les segones són més grolleres, amb un gran nombre d'inclusions de major mida. Tot i que les àmfores de bona factura semblen haver estat fabricades seguint una tecnologia de fabricació pròxima a la de les àmfores ibèriques, els arqueòlegs pensen que aquest aspecte no pot considerar-se com un criteri cronològic per pensar que aquestes produccions són anteriors a les àmfores Dressel 1 citerior més grolleres, que semblen fabricades seguint una tecnologia típicament romana. En aquest sentit, el grau de perfecció tant tècnica com del disseny no pot considerar-se tampoc com un criteri de datació (López i Martín, 2006). A prop d'aquests abocadors, abans de mitjans s. I aC, es documenta l'inici de l'activitat artesana al centre de Ca l'Arnau, amb la fabricació de les àmfores greco-itàliques i Dressel 1A i 1C citerior (López i Martín, 2006; López i Martín, en premsa).

Figura 2.12.: 1-2: Àmfores greco-itàlica del Vilar (Valls). 3: Àmfora greco-itàlica de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar). 4: Àmfora Dressel 1A citerior del Vilar (Valls). 5: Àmfora Dressel 1 citerior de Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar) (López i Martín, 2006)

El forn i els diversos abocadors ceràmics documentats a Can Portell (Argentona) testimonien la presència d'un centre de producció ceràmica molt a prop del situat a Cabrera de Mar. Les produccions identificades són igualment força similars entre els dos centres. El primer model amforal fabricat a Can Portell correspon a imitacions d'àmfores itàliques Dressel 1 A i B citerior. Es caracteritzen per presentar una tonalitat lleugerament marró i una major depuració de la pasta que els tipus posteriors (CODEX, 1992).

Altres possibles centres que iniciaren la fabricació ceràmica en aquest moment i amb les imitacions de tipus itàlics serien la Riera de Teià (El Masnou), Alella Autopista-Torrent dels Sistres i les Pérgoles (Olesti, 1996).

A l'àrea de Barcelona, l'assentament de Mas Vendrell (Santa Eulàlia de Ronçana) ha estat considerat com un possible centre productor d'àmfores Dressel 1 citerior (Pera, 1994).

Més al sud, es constata la fabricació d'àmfores Dressel 1 citerior als centres ceràmics de Darró (Vilanova i la Geltrú) i el Vilarenc (Calafell).

A Darró, aquestes primeres produccions daten de l'inici de l'activitat de la *figlina*, cap els anys 50-40 aC. Es caracteritzen per presentar una pasta diferent als tipus laietans descrits anteriorment. En aquest cas, la pasta és de color beige clar, groguenc o rosat, molt semblant a la pasta característica de les àmfores ibèriques locals (López, 1993).

La producció d'àmfores Dressel 1 citerior del Vilarenc s'inicia vers l'últim terç del s. I aC (Revilla, 2002). Aquestes es caracteritzen per presentar una pasta molt dura i rugosa, però ben depurada, mostrant només petites inclusions de color blanc. La tonalitat varia entre el marró clar i el rosa clar, tot i que altres exemplars s'acosten més a tonalitats groguenques o color crema (López i Martín, 2006).

A l'àrea de Tarragona, s'ha documentat la fabricació d'àmfores greco-itàliques, Dressel 1 citerior de gran i petita dimensió al Vilar (Valls), situat, a prop de Tarragona i datats provisionalment a finals del s. II aC. Una altra *officina* que sembla haver fabricat imitacions del tipus itàlic Dressel 1A és el Tomoví (Albinyana-Santa Oliva) (Martín i Prevosti, 2003). Altres fragments han estat recuperats a la Masia Bartomeu (El Vendrell), a la vil·la de Mas d'en Gras (Vilaseca) (López i Martín, 2006) i al Camp de Tarragona (Carreté *et al.*, 1995).

Aquestes imitacions itàliques d'origen local s'han recuperat en alguns dels *oppida* situats a la serralada litoral que pervisqueren durant la primera meitat del s. I aC. A Montpalau (Pineda de Mar), les àmfores Dressel 1 citerior apareixen en contextos datats entre els anys 90/80-70/60 aC. Un aspecte interessant d'aquestes primeres produccions presents en ambdós poblats és l'existència dels dos tipus de pasta que descrivíem per a la producció de Can Pau Ferrer: una de tradició indígena tricolor i una altra pròxima a la descrita per Tchernia i Zevi (1972) com a “pasta tarraconense” (Comas *et al.*, 1987, 1998; García i Gurri, 1996; López i Martín, 2006). A Burriac, les diferències en el tipus de pasta permeten discriminar les àmfores fabricades amb una tecnologia més propera a la fabricació de ceràmica ibèrica d'un altre tipus de pasta més proper als contenidors de tradició itàlica. Les àmfores aparegudes en contextos dels anys 70-40 aC presenten unes superfícies de color marró que cobreixen una matriu central de tonalitat grisa, que recorda a les pastes de “sandvitx” típiques de molts envasos ibèrics. En els contextos datats en els anys 100/90-70 aC, les àmfores presenten una pasta de color marró vermellós amb la matriu de tonalitat grisa (Comas *et al.*, 1998). Algunes de les àmfores datades entre els anys 80/70 i 40/30 aC presenten una pasta de color vermell intens, amb un elevat nombre d'inclusions visibles a l'ull (Miró, 1988; García i Gurri, 1996).

Tant a Montpalau com a *Baetulo* (Badalona), les darreres àmfores Dressel 1 citerior apareixen en contextos datats vers mitjans s. I aC fins els anys 40-30 aC (Comas, 1998a; Comas *et al.*, 1998). Els exemplars recuperats a Badalona presenten una gran diversitat de pastes que varien del taronja al marró passant pel vermell vinós. El desgreixador es compon essencialment per grans fragments de quars i làmines de mica daurada. En alguns casos, presenten una engalba blanca externa (López i Martín, 2006; López i Martín, en premsa).

A la ciutat romana d'*Iluro* (Mataró), les àmfores Dressel 1 i també Lamboglia 2 ja apareixen al primer terç del s. I aC. Tanmateix, el moment més àlgid de la circulació d'aquests envasos correspon al tercer quart del s. I aC, tot i que continuen utilitzant-se durant el darrer quart del segle fins desaparèixer vers el canvi d'era. Els arqueòlegs diferencien dos tipus de pasta per a les àmfores Dressel 1 citerior. D'una banda, una pasta pròxima a la dels contenidors ibèrics, força depurada, amb poc desgreixador, constituït bàsicament per petits fragments de quars. En la majoria de casos la secció de la pasta presenta una tonalitat tricolor, amb les superfícies externa i interna de color marró i el centre de tonalitat grisa, molt semblants a les documentades a Burriac (García

i Gurri, 1996). Altres exemplars recuperats a *Iluro* presenten una pasta similar a la que caracteritzarà posteriorment els envasos fabricats a la Tarraconense. La freqüència de desgredador és superior a la pasta de tipus “ibèric”, si bé varia segons els individus. Es compon bàsicament de fragments de quars i làmines de mica, que es distribueixen en una pasta de color marró clar a vermell-amarronat. Segons els arqueòlegs, aquesta dualitat de pastes ha de relacionar-se amb una evolució dels processos tecnològics en la fabricació d'aquests contenidors vinaris. Així, en un primer moment de la producció, aquests envasos semblen estar fabricats seguint una tecnologia bàsicament “ibèrica”, fet que els porta a considerar que era la població indígena la que produïa el vi i la que va fabricar les primeres àmfores que imitaven els tipus itàlics (García i Gurri, 1996). Entre el segon quart del s. I aC i mitjans de la centúria, el procés de fabricació d'àmfores vinaries adopta, de forma general, la tecnologia característica romana, amb pastes més grolleres, cuites en atmosfera oxidant, com un pas més dels processos d'assimilació de la cultura romana. En alguns casos, semblen fins i tot imitar l'engalba blanca característica dels contenidors itàlics Dressel 1 (García i Gurri, 1996). Olesti (1996: 432) va més enllà i assegura que, a l'àrea del Maresme, van ser els mateixos centres productors d'àmfora ibèrica de l'ibèric final els que iniciaren el canvi en la forma d'aquests contenidors, adoptant els models itàlics.

Fora de l'àrea catalana, les imitacions dels envasos romans de tipus greco-itàlic i Dressel 1 semblen haver-se produït a la Hispània Ulterior, com a *Baelo Claudia* (Bolonia, Cadis), i a la Gàl·lia Transalpina. En aquest darrer cas, un exemple extraordinari és l'assentament vinícola de Saint Michel a Agde, datat entre els anys 140 i 130 aC. Les restes documentades, fosses de plantació de la vinya, elements per premsar el raïm, dipòsits de decantació per al most i dolies excavades per conservar el vi i permetre la seva fermentació evidencien una producció vinícola amb fins comercials. Aquesta hipòtesi ve confirmada per l'existència de tres forns ceràmics de grans dimensions, de forma circular i amb doble entrada a la cambra de foc. La cambra de cocció es disposa sobre una graella construïda amb argila i perforada, i reposa sobre uns pilars petits construïts amb tovots. La producció d'aquest centre ceràmic correspon a imitacions d'uns tipus que representen, segons l'arqueòleg, una transició entre els models greco-itàlic i Dressel 1A antic (Gómez, 2007). Altres imitacions s'han documentat tant a Lyon, a l'*officina* de Sant Just (Ardèche), a Mazan (Vaucluse) i a Boutenac (Aude) (Laubenheimer, 1990: 97).

A partir d'aquestes dades, podem considerar l'inici de la fabricació d'àmfores que imiten els tipus itàlics per contenir l'excedent vinícola a les províncies occidentals entre l'últim quart del s. II aC i el primer quart del s. I aC. Serà, però, cap l'any 75 aC en endavant que aquestes àmfores assoleixen el grau màxim de producció i difusió, fins els anys 50 aC, moment en què la seva producció començarà a minvar.

Sembla evident que, tot i l'aportació d'innovacions tecnològiques clarament romanes, perviuen tradicions terrissaires locals en els diferents processos de fabricació de les imitacions italianes. En aquest sentit, les àmfores Dressel 1 citerior de la Laietània presenten una pasta més grollera i de tons més marrons i vermellosos que les àmfores de la Cossetània, de factura més fina i tonalitats més clares. A partir de mitjans s. I aC les àmfores Dressel 1 citerior coexistiran, de forma minoritària, amb nous dissenys amforals fabricats en els mateixos centres i en d'altres que inauguren, amb aquests envasos, la seva activitat. La major demanda d'aquestes noves produccions, els tipus Tarraconense i Pascual 1, comportarà, en algun moment proper al canvi d'era, la desaparició de les àmfores Dressel 1 citeriors.

2.3.2. Les àmfores Tarraconenses

Cap a mitjans del s. I aC, la política portada a terme per Cèsar és patent en les transformacions que experimenten les estructures productives i comercials de les províncies nord-occidentals de l'Imperi. L'increment dels assentaments de tipus vil·la associats a estructures vitivinícoles i artesanals seria un dels testimonis de l'explotació agrícola dels territoris provincials.

Alguns dels centres que fabriquen àmfores Dressel 1 citerior, com el centre productor de Malgrat, Ca l'Arnau (Cabrera de Mar), Can Portell (Argentona), el centre productor de Malgrat i el Vilarenc (Calafell), introdueixen un nou repertori de formes que, tot i respondre a un model semblant, permet diferenciar-les en diversos dissenys amforals (Figura 2.13). A l'àrea de l'antiga Laietània els centres productors de les Casetes (Mataró), Horta Nova (Arenys de Mar), el Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt) i el Roser-Mujal (Calella) iniciaren la seva activitat amb aquests nous dissenys (Miró, 1988; Revilla, 1995). Com alguns autors han apuntat, el canvi formal que es produeix en la fabricació amforal a mitjans s. I aC i que implica l'abandonament progressiu dels dissenys de tradició itàlica, correspon amb un moment d'alt rendiment

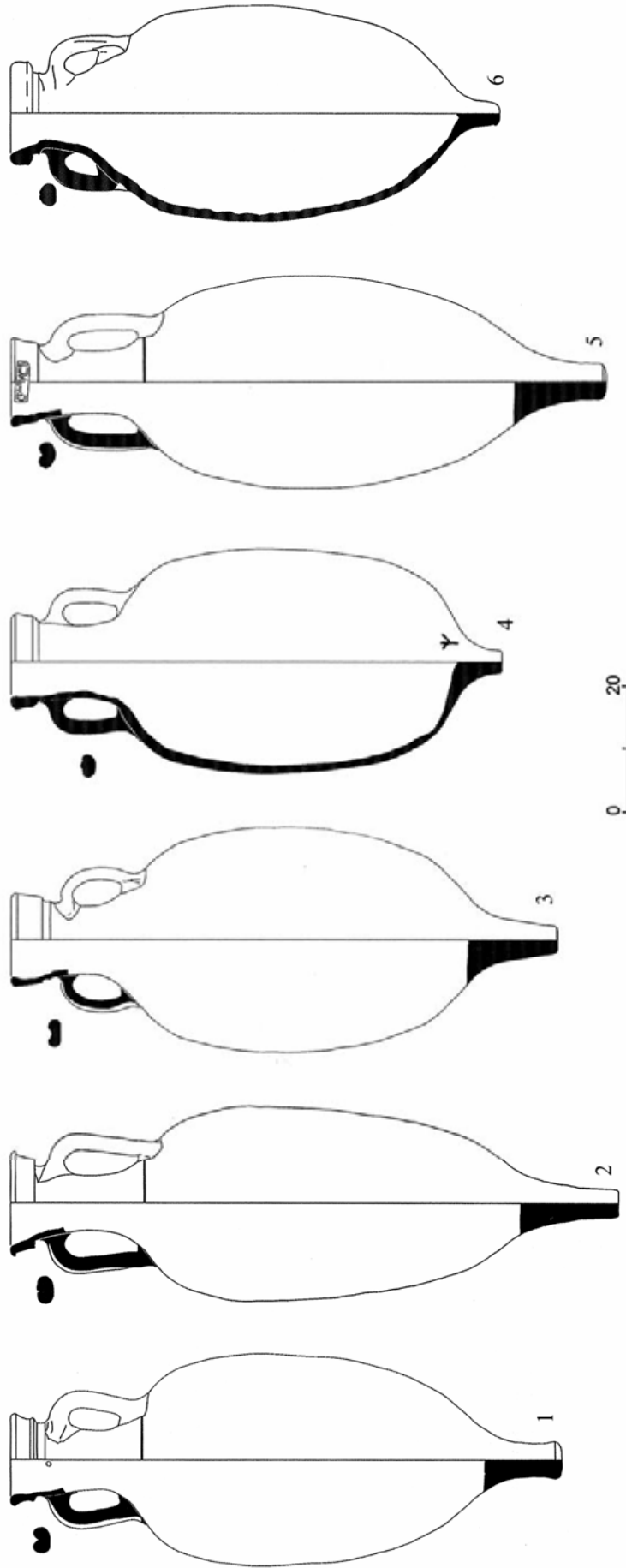

Figura 2.13: 1. Àmfora Tarraconense 1A del derelicte de Cala Bona I (Cadaqués); 2. Àmfora Tarraconense 1B (Cala Bona I); 3. Àmfora Tarraconense 1C (Cala Bona I); 4. Àmfora Tarraconense 1D de Castellarnau (Sabadell); 5. Àmfora Tarraconense 1 E (Cala Bona I); 6. Àmfora Tarraconense 3 de La Fornaca (Vilassar de Dalt) (López i Martín, 2006: 446)

productiu. La necessitat d'innovar amb formes originals i autòctones podria estar relacionada amb la voluntat d'aconseguir un envàs que pogués ser reconegut i associat amb una àrea de producció concreta (García i Gurri, 1996; Comas, 1998b) o a la seva adequació a les noves necessitats i funcions.

Si bé aquestes noves produccions responen a una gran diversitat de formes, des de la identificació, als anys 1980, fins a un moment molt recent, han estat classificades en una única forma tipològica, coneguda com Laietana 1 o Tarraconense 1 (Étienne i Mayet, 2000). Tanmateix, els primers estudis sobre aquesta forma parteixen dels anys 50, quan Almagro va remarcar les seves semblances amb la forma Dressel 24 (Almagro, 1952, 217-224). Posteriorment, Beltrán la continuava considerant com una Dressel 24-25 (Beltrán, 1970, 159). La denominació de Laietana va ser proposada per Comas l'any 1984 per definir un tipus d'àmfora de pasta "tarraconense" anterior al tipus Pascual 1 identificat a *Baetulo* (Comas, 1985). En aquests mateixos anys, Nolla i Solías (1984-85) definiren la mateixa forma, denominant-la Tarraconense 1. A partir del Ier Congrés celebrat a Badalona sobre el vi a l'antiguitat, l'any 1987, els arqueòlegs han adoptat indistintament una o altra denominació per classificar aquestes produccions (Comas, 1987; Nolla, 1987). En un treball recent, López i Martín (2006) recuperen totes les possibles variants identificades fins al moment com a Laietana 1 o Tarraconense 1 i estableixen una nova classificació adoptant noves denominacions per a les diverses variants a que responen aquests dissenys (López i Martín, en premsa):

- Tarraconense 1A: Àmfora de dimensions mitjanes (entre 75 i 92 cm d'alçada) i cos ovoïde. El llavi, obert, està decorat amb dues motlures, una resseguint la vora i una altra al final del llavi, abans de l'inici de les nanses. La seva difusió està atestada per la troballa d'aquests tipus als derelictes de Cal Bona (Cadaqués) i Illes Formigues (Palamós)
- Tarraconense 1B: Àmfores més altes i allargades (entre 90 i 100 cm d'alçada) que presenten un llavi més curt i més penjat que la variant anterior. Alguns exemplars sencers han estat recuperats als derelictes de Cala Bona i Sud-Caveaux 1 (Marsella).
- Tarraconense 1C: Les dimensions i la forma del cos d'aquestes àmfores és més semblant a la variant 1A (entre 80 i 90 cm d'alçada). Tanmateix, el cos és més ovoïde i el llavi és relativament més alt, còncau i decorat amb motlures tant a la vora com a la part inferior del llavi. També s'ha recuperat al derelictes de Cala Bona, juntament amb la resta de variants.

- Tarraconense 1D: Àmfores similars a la variant anterior, però presenten un llavi vertical, més curt i ample, amb una motllura decorativa situada sota la vora. L'únic exemplar sencer s'ha recuperat a Castellarnau (Sabadell), i mesura 77 cm d'alçada, un cos força cilíndric i un pivot curt i massís. Aquest tipus és molt comú al taller ceràmic de ca l'Arnau (Cabrera de Mar).
- Tarraconense 1E: Sembla el precedent del tipus Pascual 1, ja que presenten un llavi força similar, però més curt i amb un ressort interior. L'alçada oscil·la entre 89 i 96 cm i el cos tendeix a ser més allargat que les variants anteriors. Alguns dels exemplars sencers han estat recuperats al derelict de Cala Bona (Cadaqués).
- Tarraconense 2/Fenals 1: Aquest disseny s'ha documentat a la terrisseria de Fenals (Lloret de Mar). La pasta de color vermell ataronjat, més clara que la típica pasta tarraconense. El llavi presenta també dues motlures, una que voreja la vora, oberta, i una altra més fina a la part inferior del llavi. A més de a Fenals, s'han trobat alguns exemplars a Empúries
- Tarraconense 3: Àmfores de menor mida (entre 70-77 cm alçada), amb un llavi vertical amb un ressort a la part final cap l'interior, de vegades decorat amb una petita motllura. Les dues peces senceres conservades han estat recuperades a La Fornaca (Vilassar de Dalt), datada de mitjans s. I aC, i el Vilarenc (Calafell), datades cap els anys 30/10 aC. La pasta del primer individu és dura i compacta, amb unes superfícies de color beige i el centre de la matriu de color beige-marró. Presenta abundants inclusions de quars de color blanc, grans de tonalitat grisa i mica daurada. Les àmfores del Vilarenc presenten una pasta de color marró clar, ben depurada, en la que només són visibles petites inclusions blanques.

A Badalona, els contextos arqueològics on apareixen les primeres àmfores Tarraconense 1, al carrer Pujol, tenen una cronologia de mitjans s. I aC. Una dècada més tard, cap als anys 40/30 aC, aquests dissenys apareixen juntament amb el tipus Dressel 1 citerior, molt minoritari, i el tipus Pascual 1. Cap els anys 15 aC les àmfores Tarraconense comencen a perdre la seva influència en el comerç del vi de la Tarraconense. Tanmateix, en aquest moment ja són presents a la ciutat les àmfores Dressel 2-4, tot i que en una proporció encara molt petita (Comas, 1998a).

Aquests nous dissenys amforals també es documenten en els contextos urbans d'*Iluro* des del tercer quart del s. I aC, i són majoritaris en relació a les àmfores Dressel

1 i a les primeres produccions d'àmfores Pascual 1 que l'acompanyen (López i Martín, 2006). També s'ha trobat algun exemplar a Castellarnau (Sabadell) del tipus Tarraconense 1D amb una marca en alfabet ibèric sobre el pivot (Artigues i Rigo, 2002), així com a Empúries i a diversos punts d'Aragó. Al talaiot de Ses Païsses (Artà, Mallorca) apareixen en companyia d'àmfores Dressel 1 citerior, amb una cronologia de mitjans s. I aC (López i Martín, 2006). A Fenals, a més del tipus Tarraconense 2, s'han documentat alguns fragments de Tarraconense 1, la producció de les quals ha de situar-se a partir dels anys 30-25 aC fins els anys 10/5 aC (Tremoleda, 2000).

2.3.3. Les àmfores Pascual 1

L'àmfora Pascual 1 va ser identificada als anys 1960 per Pascual, que va definir-la com una imitació tardana de les àmfores Dressel 1 (Pascual, 1962). Seguidament, Beltrán va incloure aquesta forma en la seva gran síntesi, sota la denominació Dressel 1-Pascual 1 (Beltrán, 1970, 329-228). L'any 1971, Tchernia presenta un estudi més precís de les característiques formals i tècniques d'aquests envasos, diferenciant entre una pasta de color blanc groguenc i una altra de color marró vermellós. Finalment, Pascual (1977) va elaborar la primera síntesi sobre la producció de les àmfores Pascual 1 a la Laietània. Aquest treball va ser ampliat l'any 1991, en el que l'autor ofereix un catàleg de les marques epigràfiques documentades en aquests contenidors, procedents tant de centres productors com receptors (Pascual 1991). L'amplitud de la producció i la difusió d'aquests contenidors i la presència d'un gran nombre de marques epigràfiques, ha donat lloc, des dels anys 1980, a diverses obres de síntesi, interessades tant en l'organització dels sistema productiu com en l'abast comercial que experimentà el vi de la Tarraconense amb aquests contenidors, des del govern d'August (Comas, 1985, 1997; Miró, 1988; Revilla, 1995; Tremoleda, 2000). Darrerament, l'actualització dels estudis tipològics sobre aquests contenidors vinaris porta a López i Martín (en premsa) a classificar l'àmfora Pascual 1 en dues variants diferenciades, majoritàriament, per la diferència de les seves mesures i capacitat (Figura 2.14). Així, l'àmfora Pascual 1A correspon a la variant més alta i allargada (entre 106 i 116 cm de llarg), amb uns colls d'uns 30-34 cm d'alçada. Les vores acostumen a ser altes (d'uns 8 cm d'alçada) i verticals, unides al coll mitjançant un petit esglaó. El llavi presenta un engruiximent cap a l'interior, que de vegades finalitza amb un acabat angulós a la part externa. Les nanses,

verticals, són de secció arrodonida i presenten un solc a la part central exterior, amb un colze poc marcat i arrodonit. La panxa és de secció més aviat cilíndrica que acaba en un pivot massís. Àmfores d'aquest tipus les trobem a Ca l'Arnau i al Mujal (Calella). L'altra variant, l'àmfora Pascual 1B, presenta dimensions més petites, d'uns 94-104 cm de llargada. La vora, d'igual llargada que la variant anterior o més curta, està força inclinada cap a l'exterior, mostrant una aparença cònica. El coll d'aquestes àmfores és més curt, a l'igual que les nanses, més robustes però de secció similar a les de la variant anterior. La panxa, de tendència ovoïdal, presenta el diàmetre màxim a la part central i les connexions amb el coll i amb el pivot resten molt dissimulades (Étienne i Mayet, 2000).

L'estudi de la gran quantitat de centres ceràmics documentats fins al moment que produeixen aquest disseny, des del riu Fluvià fins al riu Ebre, permet observar una concentració major de la producció en determinades zones del litoral català.

El territori de l'antiga Laietània, des del riu Llobregat fins a la Tordera, continua sent l'àrea de producció ceràmica per excel·lència a l'Alt Imperi. Alguns dels centres que ja havien fabricat les àmfores Dressel 1 citerior i Tarraconense 1 des del segon

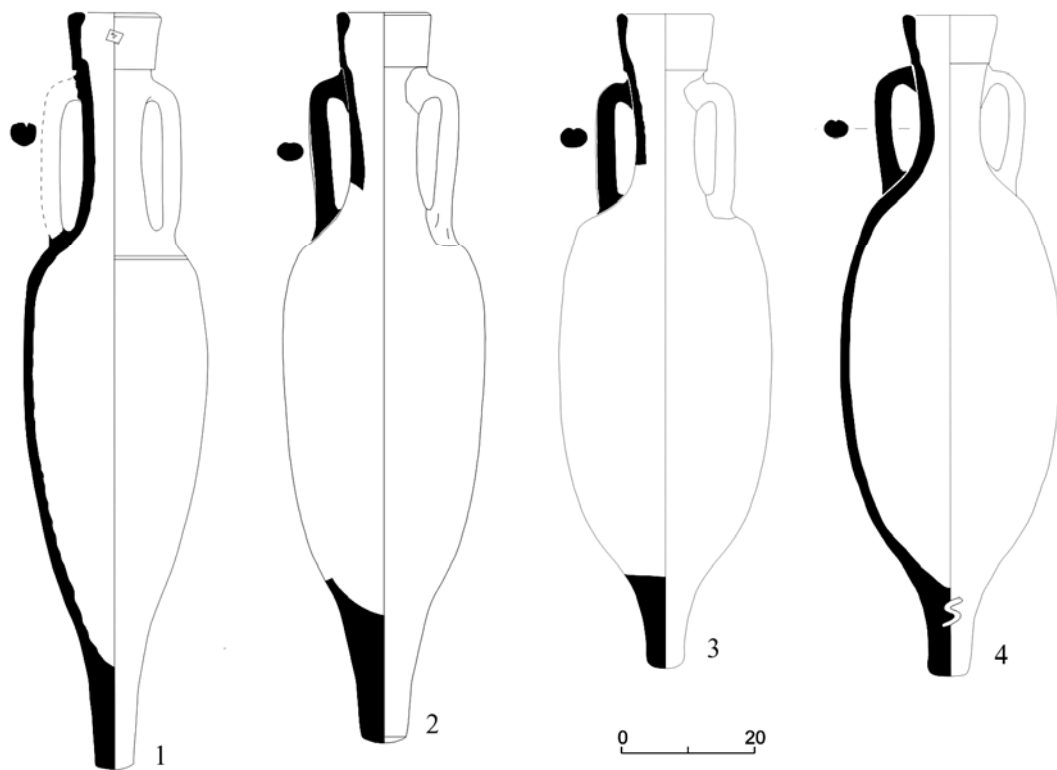

Figura 2.14. Àmfores Pascual 1A: 1: Derelictes dels Ullastres (Palafrugell). 2: Procedència desconeguda. Àmfores Pascual 1B: 3: Derelictes Cala Cativa (El Port de la Selva). 4: Can Feu (Sant Quirze del Vallès) (López i Martín., en premsa)

quart o mitjans s. I aC, com Ca l'Arnau, Can Portell, el Roser-Mujal, Horta Nova (Arenys de Mar) i el Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt), adoptaran finalment el tipus Pascual 1 com a disseny predominant dels seus envasos, tot i que coexistirà amb els tipus Tarraconense 1 fins el canvi d'era. D'altres inicien la seva producció amb aquest tipus, com els tallers ceràmics d'Alella (Alella), Cal Ros de les Cabres i la Riera de Teià (El Masnou), El Veïnat de Sant Crist (Cabriels), Torre Llauder (Mataró), El Morrell (Sant Andreu de Llavaneres), Torre Marina (Sant Pol de Mar) i Can Viader (Malgrat de Mar) (Pascual, 1977, 1991; Miró, 1988; Olesti, 1995, 1998; Revilla, 1995). Tanmateix, es pot observar com des del Besòs fins a la Tordera la major part de les terrisseries documentades s'estenen al llarg de la franja litoral i, només en alguns casos, aquests centres ocupen la plana interior de la depressió vallesana, com Can Collet (Llinars del Vallès). En canvi, en el territori delimitat pels rius Besòs i Llobregat, amb una franja litoral molt més estreta, els centres ceràmics ocupen tant la plana litoral com les valls dels rius, aprofitades des d'antic com a vies de comunicació cap a l'interior. Així, en el cas del riu Llobregat, els centres ceràmics en distribueixen tant a la banda dreta com esquerra del riu, i des de l'estuari del riu fins a Terrassa. En el cas del riu Besòs, la majoria de centres ceràmics es distribueixen a la banda dreta del riu, ocupant la plana vallesana fins a Caldes de Montbui. A la banda esquerra del riu, només s'han documentat alguns tallers ceràmics instal·lats a la plana litoral, com Can Valls, Can Riviere i Can Peixau a Badalona (Miró, 1988; Revilla, 1995; Padrós, 1998).

Una altra concentració de centres productors s'observa al nord de la Tordera, com els tallers ceràmics de Fenals (Lloret de Mar) i Mas Cabotí (Tossa de Mar), o més al nord de la costa empordanesa, com els centres de s'Agaró i Can Llavarons (Platja D'Aro), Cap Roig i el Collet de Sant Antoni (Calonge), Palamós i Llafranc (Palafrugell). Altres terrisseries apareixen més disseminades a les valls interiors del Ter i del Fluvià, com el Viaró (Rupià), Cal Menut (Ermendàs-Cornellà de Terri), la Bomba (Torroella de Fluvià) i Puig Rodon (Corçà) (Revilla, 1995, Tremoleda, 2000; Nolla *et al.*, 2004).

Des del riu Llobregat fins al riu Foix, només es coneix el centre de Darró (Vilanova i la Geltrú), situada en la línia de costa i propera als centres que ocupen l'àrea litoral penedesenca. En aquest sector, entre el Foix i el Gaià, la producció amforal està documentada al centre del Vilarenc (Calafell) (Revilla, 1995) així com La Canaleta (Vilaseca). El nombre de centres productors d'àmfora Pascual 1 és molt inferior al territori de *Tarraco* en comparació a l'àrea Laietana o al litoral més septentrional. Tanmateix, aquestes terrisseries evidencien la producció vinària al territori de *Tarraco*

des de mitjans s. I a C. Altres centres més meridionals, emplaçats a la vora del riu Ebre, com Mas del Catxorro (Benifallet) o l'Aumedina (Tivissa) sí adoptaren l'àmfora Pascual 1 dins el seu repertori de formes (Revilla, 1995).

A partir de les dades arqueològiques més recents, es pot considerar l'adopció d'aquest disseny com a contenidor del vi produït a la província de la Tarraconense a partir dels anys 50 i 40 aC, tot i que el moment de màxim esplendor s'ha de situar en els governs d'August i Tiberi (López i Martín, en premsa). A *Baetulo*, apareix en aquest moment, i es constata igualment la seva fabricació a Can Peixau (Padrós, 1998). Tanmateix, no serà fins la dècada dels anys 20-10 aC quan aquest contenidor és el majoritari en el registre arqueològic (Comas, 1998a). A *Iluro*, apareix al llarg del tercer quart del s. I aC, i assoleixen ràpidament una forta difusió (López i Martín, en premsa). Cap els anys 30 aC, es documenta la seva fabricació al Barri Antic (Sant Boi de Llobregat), a Fenals (Lloret de Mar) i a Llafranc (Palafrugell), mentre que Malgrat de Mar i al Collet de Sant Antoni de Calonge (Nolla *et al.*, 2004) apareix entorn l'any 20 aC. A la darrera dècada de la centúria, podem datar les primeres produccions amforals al *suburbium* est de la colònia *Barcino*, als tallers del carrer Princesa i als abocadors de Santa-Caterina (Aguelo *et al.*, 2006; Casas i Martínez, 2006).

Tanmateix, aquesta forma és molt pròxima al disseny dels tipus Tarraconense 1E, que podria tractar-se del seu precedent. Però el nou disseny, estès de forma homogènia en la majoria de tallers ceràmics, principalment de les comarques empordaneses, el Maresme i el Barcelonès, reflecteix un nou estadi de la producció vinícola i de la fabricació artesanal associada. Tot i que en alguns centres es fabrica de forma paral·lela a les àmfores Dressel 1 ceterior i a les diverses variants del tipus Tarraconense, a partir del govern d'August serà el tipus predominant, tant als centres ja existents com als que inicien la producció amforal en aquest moment. Amb aquest nou disseny de contenidor, el vi d'aquesta província assoleix la seva màxima difusió, conquerint nous mercats en les províncies romanes septentrionals i arribant als nous centres del *limes*. Així, front a la diversitat formal que presenta el tipus Tarraconense, es crea un nou disseny, original de la província, que representa la consolidació definitiva de la producció i la comercialització del vi de la *provincia*, totalment integrada en el sistema econòmic i en els circuits comercials de l'Imperi romà. Aquest model es fabrica als tallers de l'àrea catalana fins el govern de Tiberi, si bé a *Baetulo* sembla perdurar fins l'època flàvia (Comas, 1998a).

Una part dels centres que fabricaren l'àmfora Pascual 1, i també els tipus Tarraconense i Dressel 2-4, apareixen vinculats, probablement, a un *fundus* dedicat a la producció vitivinícola principalment. Les característiques arquitectòniques i topogràfiques de les dependències d'algunes vil·les apunten a una clara diferenciació entre el sector corresponent a la residència senyorial i les dependències productives i artesanals. En d'altres casos, es tracta de centres artesanals independents, tant en medi rural com suburbà. La distribució que presenten aquests assentaments, al llarg de la costa catalana i a les valls interiors, correspon amb el que es coneix sobre l'extensió de la vinya a la Catalunya romana (Miró, 1988). Dins d'aquesta concentració geogràfica de les principals àrees vinícoles, els tallers ceràmics i les vil·les acostumen a implantar-se a prop de ciutats convertides en centres artesanals o centres redistribuïdors d'aquest vi. Aquestes ciutats, entre les que destaquen *Baetulo*, *Iluro*, *Barcino*, *Tarraco*, *Dertosa*, *Emporiae* o *Aquae Calidae*, ocupen una posició especial tant en la producció com en la comercialització de productes agrícoles i ceràmics. A més, l'existència d'ancoratges actius durant tot el període imperial en zones amb gran presència de tallers, com la desembocadura del Llobregat i el litoral del Maresme, ajudaria a la redistribució marítima d'aquests productes (Prevosti, 1984; Guitart, 1987, 147; Matamoros, 1991). Aquests establiments mostren la implantació en el litoral de la Tarraconense, com en d'altres províncies de l'Imperi romà, d'un model basat en una agricultura semi-especialitzada, capaç de generar un excedent i centrada en productes d'ampli consum, com el vi. L'organització i la inversió que suposa aquesta activitat només pot entendre's en el marc d'una exportació a gran escala que comporta l'adopció d'unes estratègies econòmiques, tant productives com comercials determinades. Aquestes estratègies condicionen les dimensions de l'explotació, l'organització de la producció i de les activitats complementàries integrades en la *villa* (Revilla, 1995). Aquests aspectes condicionen l'entitat física dels tallers ceràmics, que presenten diferents formes d'organització de la producció. Els diferents elements conservats que caracteritzen els tallers ceràmics, els forns i les instal·lacions annexes, ajuden a entendre la seva capacitat d'organització i el grau de desenvolupament i complexitat tècnica adquirida per l'artesanat ceràmic romà.

En general, aquests centres es caracteritzen per presentar una producció amforal i ceràmica múltiple, en la que coexisteixen recipients de característiques físiques i tecno-funcionals diferenciades. La fabricació amforal va acompanyada de la producció d'altres *instrumentae* domèstics, bàsicament ceràmica comuna fina de taula, peces de

teler, materials constructius i elements arquitectònics decoratius. Durant les darreres dècades del s. I aC els centres ceràmics que fabricaven l'àmfora Pascual 1 van adoptar una nova forma que imitava el tipus itàlic del moment, l'àmfora Dressel 2-4. L'evolució tipològica d'aquests recipients i l'adopció de nous tipus, tant en el conjunt de la província com a l'interior de cada zona productora o taller, és indicatiu de les transformacions de la producció ceràmica, ja sigui a partir de la fabricació simultània o la substitució dels diferents contenidors, o mitjançant la imitació directe o de formes derivades d'altres contenidors (Revilla, 1995: 43).

Dins els centres ceràmics, els forns ocupen una posició central en el taller i la seva disposició acostuma a ser en bateria. Alguns forns són estructures en dos volums superposats i comunicats: la cambra inferior o cambra de foc és precedida per un conducte d'alimentació o *praefurnium*, que serveix per al procés de combustió. La cambra superior o cambra de cocció, separada de la cambra inferior per un sòl perforat a mode de graella on es col·loquen les ceràmiques, permet la cocció dels recipients. El corrent tèrmic circula en sentit vertical entre ambdues cambres. El tipus de forn més comú al Maresme respon principalment al tipus II/c de Cuomo di Caprio (1985), com els documentats a Cal Ros de les Cabres (El Masnou), Ca l'Arnau (Cabrera de Mar) i Torre Llauder (Mataró), de planta quadrangular. Un altre tipus de forn força freqüent és el de planta circular (I/a de Cuomo di Caprio), dotat d'un pilar central per a sostenir la graella, com els forns de Can Portell (Argentona) i Cal Ros de les Cabres (El Masnou). En el cas dels forns de Torre Llauder, els arqueòlegs estimen que cada fornada podria comportar la cocció de 110 àmfors col·locades en una sola filera, o el doble si aquestes es col·locaven en dues fileres (Prevosti i Clariana, 1987).

Les àrees de servei dels forns constitueixen un dels llocs centrals del procés productiu. Aquestes presenten diverses funcions, des de l'emmagatzematge del combustible, l'alimentació i neteja dels forns i el control del procés de cocció. Un altre tipus d'àrees de servei responen a grans espais, de fins 60 y 87 m², en alguns casos a l'interior de la instal·lació, com el cas d'El Moré (Sant Pol de Mar), Cal Ros de les Cabres (El Masnou) i Torre Llauder (Mataró). L'existència de certs elements arquitectònics fa pensar que aquests espais van estar total o parcialment oberts. Es tracta, doncs, d'una distribució espacial totalment planificada en funció de l'organització del procés productiu.

Les àrees d'emmagatzematge de l'excedent agrícola conformen grans àrees que, en alguns casos, poden estar a l'aire lliure, com a Veral de Vallmora (Teià), amb una

sèrie de contenidors, *dolia*, disposats en fileres. D'altra banda, aquests complexos haurien de disposar d'àrees d'emmagatzematge dels vasos ceràmics, com les documentades a El Roser-El Mujal (Calella) i a Torre Llauder (Mataró) (Prevosti i Clariana, 1987: 199; Cerdà i Pérez, 1991; Revilla, 1995: 24).

També es documenten espais utilitzats com a abocadors, destinats al material passat de coccio o fragmentat. Aquests es situen, en alguns casos, darrera del forn, en correspondència amb la cambra de coccio, com en el cas de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar). En d'altres casos, els abocadors es localitzen en zones més llunyanes, com a El Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt), El Moré (Sant Pol de Mar), Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar), Can Viader (Malgrat de Mar) i El Roser-El Mujal (Calella).

La gran àrea d'influència comercial que gaudia el vi envasat en les àmfores Pascual 1 degué motivar a alguns productors narbonesos a distribuir l'excedent vinícola de les seves produccions en els mateixos contenidors. Així, el model de l'àmfora Pascual 1 va ser imitat, a finals del govern d'August, en alguns centres ceràmics de la Narbonensis, com Aspiran (Genty i Fiches, 1978; Laubenheimer, 1985, 1990; Mauné *et al.*, 2006), Corneilhan (Laubenheimer i Widemann, 1977) i a la Bute des Carmes (Marseille) (Bertucchi, 1992).

Els primers indicis de la difusió de les àmfores Pascual 1 en els mercats occidentals daten dels decennis anteriors al govern d'August, com a Narbona, Lattes i Vieille-Toulouse o entre els anys 40 i 30 aC a L'Ermitage (Alès, Bouches-du-Rhône) i als derelictes Cap Béar 3 (Port-Vendres) i Dramont A (Saint-Raphaël). Els testimonis que fan referència a la seva difusió durant els anys 30-10 aC i les primeres dècades del s. I dC són més nombrosos i apareixen en una major àrea de distribució. Així, trobem alguns exemplars a Sept-Fonts (Hérault), Fréjus (Var), Lectaure (Gers), Lyon, Saint-Romain-en-Gal (Viena), Roanne (Loire), Vannes (Morbihan), Corseul (Côtes d'Armor), Rezé (Loire-Atlantique), així com als derelictes dels Ullastres (Llafranc), Cap del Volt (Port de la Selva), el Grand-Ribaud D (Var) i Sud-Lavezzi 3 (Bonifacio), l'únic vaixell conegut que sembla haver transportat àmfores Pascual 1 cap a Itàlia (Comas, 1998b; Nieto i Raurich, 1998; López i Martín, en premsa).

Tot i que en alguns punts es constata una davallada en la fabricació i circulació d'aquest tipus a partir del govern de Tiberi, la producció de les àmfores Pascual 1 es manté estable fins a mitjans del s. I dC. Durant aquest període, els mercats principals semblen concentrar-se a la costa septentrional de les Gàl·lies, a la Bretanya i a la Britannia. La incentivació de l'eix de comunicació ofert pel riu Loira amb la costa

septentrional és paral·lel a la pèrdua d'importància de l'eix Aude-Garona com a via principal de distribució. La posada en marxa d'aquest nou circuit comercial més septentrional comportava la pèrdua, per Tolosa, del seu paper com a centre redistribuïdor del tràfic fluvial (Comas, 1998b). Tanmateix, aquests contenidors es mantenen, de forma constant, als centres del *limes* germànic. Es troben des dels anys 20 aC a Goeblingen-Nospelt, o durant el govern de Tiberi i Claudi a Magdalensberg. L'abandonament d'aquestes activitats artesanals es produeix en moments diferents segons els tallers. Mentre uns són abandonats durant el canvi d'era o les primeres dècades del s. I dC i altres mantenen la seva producció fins als anys 60-70 dC o fins a finals del s. I dC. Aquest fet no permet pensar en una crisi generalitzada de la producció vitivinícola ni de les activitats complementàries, ja que molts assentaments continuen actius fins el s. II aC (Revilla 2004, 2006a; Revilla i Zamora, 2006).

2.3.4. Les àmfores Dressel 2-4 Tarraconense

La identificació arqueològica del tipus Dressel 2-4 va venir condicionada per la dificultat de distingir els models itàlics de les seves imitacions tarraconenses, fet que va originar una gran diversitat tipològica. D'aquesta manera, als anys 60, Callender i Zevi denominaren com a Dressel 2 els tipus 2, 3 i 4 de Dressel de manera conjunta (Callender, 1965, 9-12; Zevi, 1966). Als anys 70, Beltrán classifica aquest model amforal reagrupant, en un sol bloc, els tipus 2 a 5, 36, i 43 a 45 de Dressel (Beltrán, 1970, 358-380), mentre que l'any 1971, Tchernia va identificar, definitivament, la seva existència classificant-la com a producció pròpia de la zona catalana, fabricada en els mateixos centres que les àmfores Pascual 1 (Tchernia, 1971). L'any següent, Tchernia i Zevi presentaren un treball de síntesi sobre la presència de les Dressel 2-4 de la Tarraconense i de la Campània a Òstia (Tchernia i Zevi, 1972). Posteriorment, Pascual va recollir la documentació sobre els tallers de la costa catalana que havien produït aquest tipus (Pascual, 1977), coincidint, la majoria, amb la fabricació de les àmfores Pascual 1. En el mateix col·loqui en què Pascual presentava l'àmfora Pascual 1, celebrat l'any 1974, s'imposaven les bases per a l'establiment d'aquest tipus (Fariñas *et al.*, 1977).

Recentment, López i Martín (en premsa) han classificat les àmfores Dressel 2-4 conegudes fins el moment en dos tipus, segons les seves característiques morfològiques i dimensions (Figura 2.15). Així, l'àmfora Dressel 2 presenta unes mesures majors que el tipus Dressel 3. A més, es caracteritza per presentar un perfil esvelt amb superfícies força rectilínies. Les diferències en el tipus de vora els han portat a classificar com a àmfores Dr. 2A les àmfores de llavi arrodonit, mentre que el llavi de la variant Dr. 2B presenta una secció més triangular. El tipus Dressel 3, que conté diverses variants, a més de presentar dimensions més petites, té un coll força curt i una panxa força ovoïdal, unida al cos mitjançant una carena.

Durant les darreres dècades del s. I aC, la majoria de terrisseries adopten un nou model de contenidor que imita els tipus itàlics Dressel 2-4 que protagonitzaren la difusió del vi itàlic des de la segona meitat del s. I aC. Així, al llarg de tres o quatre dècades, alguns tallers van fabricar simultàniament dos tipus de contenidors amforals que representaven, cadascú, àrees de difusió diferenciades. Sembla intuir-se un increment de la producció amforal al Camp de Tarragona durant el període de producció del tipus Dressel 2-4, que pot estar relacionat amb el moment àlgid dels vins de *Tarraco*, la producció dels quals, segons les fonts antigues, coincideix amb aquest

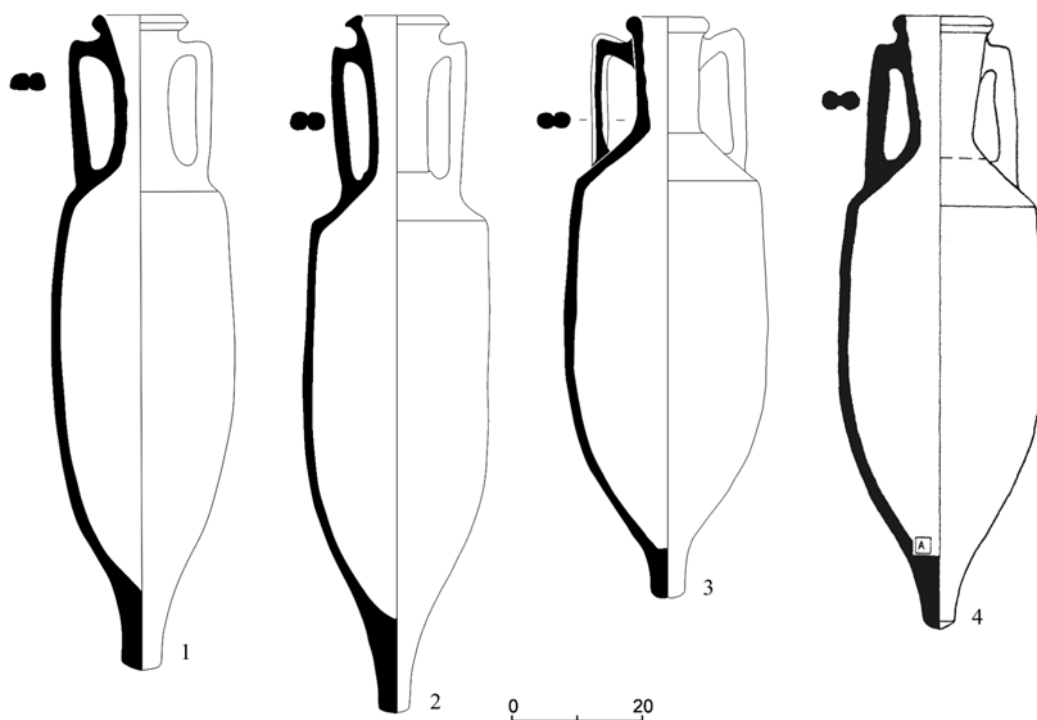

Figura 2.15. Àmfores Dressel 2A: 1: derelicte Petit Congloué (Marsella). 2: derelicte Les Fourmigues (Hyères).
Àmfores Dressel 3A: 3: derelicte Chrétienne H (Saint-Raphaël). 4: derelicte Diano Marina (Imperia)
(López i Martín., en premsa)

moment (Revilla, 1995, 2002; Étienne i Mayet, 2000; Járrega, 2002). Durant algunes dècades, la producció d'aquests contenidors coexisteix amb la fabricació del tipus Pascual 1, tanmateix les àmfores Dressel 2-4 no hereten els mateixos mercats. Aquesta diversitat de formes ha estat interpretada per alguns autors com l'existència d'una gran varietat de vins de diferent qualitat, que serien envasats en contenidors de diferent disseny, per tal de poder identificar el contingut, de valor diferent (Járrega, 2002). Aquest context social en el que es produeixen vins de qualitat coincideix també amb un context social precís de promoció política i social de les elits d'Hispania, moltes abocades a activitats econòmiques relacionades amb la viticultura (Revilla, 2002).

2.4. Anàlisi dels models de consum i distribució

Segons Tchernia, l'inici de la producció vinícola a les províncies occidentals no s'ha d'entendre com un procés competitiu entre Itàlia i aquestes, sinó com l'establiment d'un equilibri del mercat del vi segons els interessos de Roma. La seva reflexió sobre els estímuls que motivaren la producció vinícola com activitat agrícola majoritària en l'occident romà es basa en l'economia de mercat i de béns de prestigi. Dins d'aquesta economia de mercat, hauríem de diferenciar entre vins de qualitat i vins comuns, procedent de vinyes locals, que responen a sistemes productius diferents i que semblen destinats a consumidors diferents en quantitats també diferenciades (Tchernia, 1986, 1987).

Des dels primers contactes dels pobles itàlics amb les poblacions del nord-est peninsular, l'exportació de vi en àmfores greco-itàliques, Dressel 1 i Lamoglia 2 sembla ser una de les estratègies econòmiques principals de l'estat romà a les noves províncies occidentals. Tchernia (1987), en el cas de la Gàl·lia republicana, apunta a que el vi itàlic seria utilitzat com un bé de prestigi per part dels primers colons romans per tal d'atraure l'interès de la població autòctona i especialment de l'elit indígena. Així s'aconseguia, en una fase immediatament anterior a la conquesta, no només introduir la mercaderia en nous mercats i obtenir un capital, sinó també la integració, de forma gradual, de la població indígena a les pràctiques econòmiques que interessaven als romans. El desenvolupament dels intercanvis i del capital-mercaderia que representava el vi contribuiria, juntament amb altres components d'aculturació, a la dissolució dels sistemes d'organització estatal indígenes i a la creació de nous marcs polítics i socials

en els que la producció vitivinícola era més intensiva i era destinada majoritàriament al mercat. En el moment que aquest bé exòtic i apreciat deixa de ser monopolitzat per l'elit i passa a ser d'abast general i controlat per productors provincials d'estatus inferior, el valor de prestigi disminueix. L'increment de la seva producció ve acompanyat també del descens de la qualitat.

Les produccions vinàries del nord-est peninsular reemplacen el vi itàlic tant al nord-est peninsular com a la Gàl·lia, en una època en la que la conquesta d'aquests territoris ja ha finalitzat. Tanmateix, el comerç del vi del nord-est peninsular es desenvolupa quan ja existeix una economia monetària ben instal·lada a les regions de la Gàl·lia meridional, que participaren intensament d'aquestes transaccions. En canvi, el vi també sembla destinat cap a les regions menys romanitzades on, segons Tchernia (1987), encara guardava el valor de bé de prestigi i gaudia d'una forta demanda.

Si bé el component indígena sembla tenir un paper fonamental en el consum del vi, les legions romanes instal·lades a les àrees poc segures haurien contribuït sens dubte a incrementar la demanda i el consum. Això explicaria que les importacions de vi de la Tarraconense a la Gàl·lia al llarg del s. I dC semblin inferiors en relació al govern d'August, protagonitzat per les àmfores Pascual 1. Les exportacions de vi anaven també encaminades cap a l'Atlàntic i cap a la vall del Rin. Com afirmen alguns autors a partir de les àmfores recuperades en riques sepultures en context indígena de Treves, Arras, Viena i Tolosa, les àmfores de la Tarraconense semblen haver estat acollides com a bé de prestigi per un sector determinat de la població indígena (Laubenheimer, 2005).

Des del punt de vista arqueològic, la difusió de les primeres àmfores vinàries produïdes al nord-est peninsular sembla ser majoritàriament de caràcter local i regional (Figura 2.16).

A Badalona, les àmfores Dressel 1 citerior, apareixen als estrats més antics documentats a *Baetulo*, que daten de mitjans s. I aC, juntament amb les àmfores itàliques Dressel 1 i les Tarraconense 1. La presència conjunta d'àmfores itàliques i locals vindria a confirmar, segons Comas (1998a), l'inici de la fabricació local de vi i de les àmfores que el contenien. Tanmateix, a *Baetulo* els contenidors de tipus Dressel 1 es troben molt menys representats que a altres àrees del Maresme i tots estan fabricats amb una tecnologia típicament romana, coneguda com a "pasta tarraconense" (Comas, 1998a). Tanmateix, un cert grau de redistribució i exportació de vi ve confirmat per la presència d'aquests envasos en diversos ancoratges al llarg de la costa laietana, com Vilassar de Mar, Mataró nord, Cabrera de Mar i Sant Andreu de Llavaneres (Comas *et*

al., 1987, 1998; Miró, 1988; Matamoros, 1991; Andreu, 1994) o l'ancoratge de les Sorres (Gavà), emplaçat a la riba de l'antiga desembocadura del riu Llobregat (Izquierdo, 1987, 1997). En el cas dels tres primers, les pastes de les àmfores acostumen a ser de color taronja marró, amb desgreixador de quars de grans dimensions i petits fragments de mica daurada. En tots els casos, les peces presenten un recobriment de resina a l'interior (Comas *et al.*, 1998). Al derelict de Cap Béar 3 (Port Vendres), datat entorn els anys 30 aC, el carregament principal, al voltant de 150 individus, el componien les àmfores Dressel 1 de "pasta Tarraconense", tot i que l'actualitat han estat considerades de procedència itàlica (Liou i Pomey, 1985). Aquests contenidors anaven acompanyats d'àmfores Tarraconense 1, Pascual 1 i àmfores Dressel 12 de caràcter minoritari. Totes aquestes àmfores semblen anar destinades cap a Narbona. Fora del territori català també s'han documentat alguns exemplars a la vil·la de Mas Aragó (Cervera del Maestrat) a la província de Castelló, al talaiot de Ses Païses (Artà) a Mallorca, a Maó (Menorca) (Marimon, 2005) i un possible exemplar a Burdeus (Comas, 1998b; Comas *et al.*, 1998; Berthault, 2000; López i Martín, 2006).

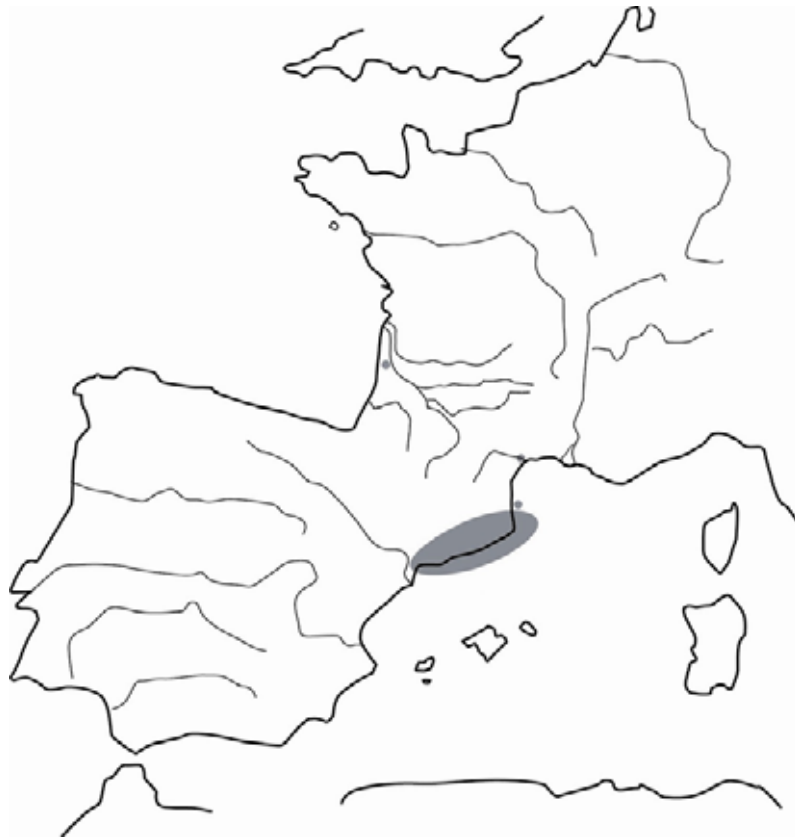

Figura 2.16. Mapa de distribució de les àmfores Dressel 1 citerior

Les diverses variants del tipus Tarraconense, a més de la difusió regional, majoritàriament centralitzada a *Baetulo* i *Iluro*, semblen haver estat difoses a la regió narbonesa, com confirmen les troballes a Narbona (Aude) i a Lattes (Hérault), durant el tercer quart del s. I aC, a Arles (Bouches-du-Rhône), datades a les darreres dècades del s. I aC i a Nîmes (Gard), en època de Tiberi (Figura 2.17). A Lyon i a Saint-Romain-en-Gal, les àmfores Tarraconense 1 i Pascual 1 apareixen cap els anys 30/20 aC de forma minoritària. El darrer tipus és més abundant en els estrats datats cap els anys 15 dC, com a la Favorite (Desbat, 1987).

D'altra banda, una sèrie de derelictes que contenen aquests envasos formant part del seu carregament ajuden a precisar les qüestions comercials i cronològiques. El derelict de les Illes Formigues (Palamós) ha proporcionat una trentena d'àmfores Tarraconense 1A, que viatjaven juntament amb àmfores de la Bètica i un carregament secundari de ceràmica campaniana, segurament de Cales. Les restes del carregament permeten datar el naufragi entorn els anys 40-30 aC (Miró, 1988; López i Martín, 2006, en premsa; Nieto i Raurich, 1998). A prop d'aquest, es va trobar un derelict a Cala Bona (Cadaqués), que transportava les variants A, B, C i E del tipus Tarraconense 1 així com àmfores de la Bètica. L'absència d'àmfores Pascual 1 i la presència de llànties del tipus Dressel 3 permeten establir una cronologia de l'enfonsament entre els anys 50-30 aC. La variant Tarraconense 1 A ha estat documentada al derelict Sud Caveaux (Marsella). El derelict Cap Béar 3 (Port-Vendres) transportava àmfores Tarraconense 1 juntament amb àmfores Pascual 1, i està datat entorn els anys 30 aC (Liou i Pomey, 1985; Liou, 1987; Étienne i Mayet, 2000: 217). El derelict Dramont B (Saint-Raphaël, Var), enfonsat a principis del s. I dC, transportava una àmfora Tarraconense 1 que formava part del carregament de la tripulació (Nieto i Raurich, 1998; López i Martín, 2006). Totes aquestes dades permeten situar l'inici de la producció de tots aquests dissenys vers mitjans s. I aC, ja que cap als anys 40 aC, aquests contenidors són força freqüents a *Baetulo* i ja es documenten a altres àrees del nord-est peninsular, així com a Mallorca (a Pollentia, Palma i Ses Païses) i a Menorca (Maó) (López i Martín, 2006). Des d'aquest moment fins els anys 20 aC, aquests contenidors estarien presents en el comerç del vi de l'àrea catalana cap a altres províncies de l'Imperi. La seva presència en els derelictes comentats anteriorment de la costa francesa testimonia la seva arribada al port principal de Narbona (Port-la-Nautique) i a altres centres consumidors més orientals. La presència d'aquests contenidors en el possible ancoratge fluvial de Malard indicaria l'arribada dels contenidors fins la ciutat de Narbona (Bergé, 1990; Antea,

1993, 1996a; Falguéra, 1993; Chapon *et al.*, 2006). Des de Narbona, les àmfors Tarraconense 1, 2 i 3 serien distribuïdes cap el sud-oest de la Gàl·lia seguint els cursos de l'Aude i la Garona. S'han recuperat àmfors Tarraconense a centres propers a l'Aude i propers a la costa, com Ensérune, la Cailha de Mailhac i Béziers. A la vall de la Garona, aquests contenidors apareixen a Auterive, Vieille-Toulouse, Agen, Burdeus i Saintes entre d'altres (Comas, 1998b; Berthault, 2000). Tanmateix, des de Narbona, part d'aquests carregaments serien redistribuïts a diversos punts de la costa mitjançant una navegació de cabotatge. Això confirmaria la seva presència a Ruscino (Perpinyà), a Grand-Bassin, a Lattes i a Arles, fins arribar a la desembocadura del Roine com a etapa final de la seva difusió marítima. Diversos itineraris que partien de la vall del Roine permetrien la seva difusió cap als territoris més septentrionals, com Viena, Besançon, Vaison-la-Romaine o Saint-Roman-en-Gal. A la vall del Loire, es coneixen alguns fragments a Angers (Comas, 1987; 1991, 1998b; Miró, 1988, 1990; García i Vallet, 2002; Laubenheimer, 2005).

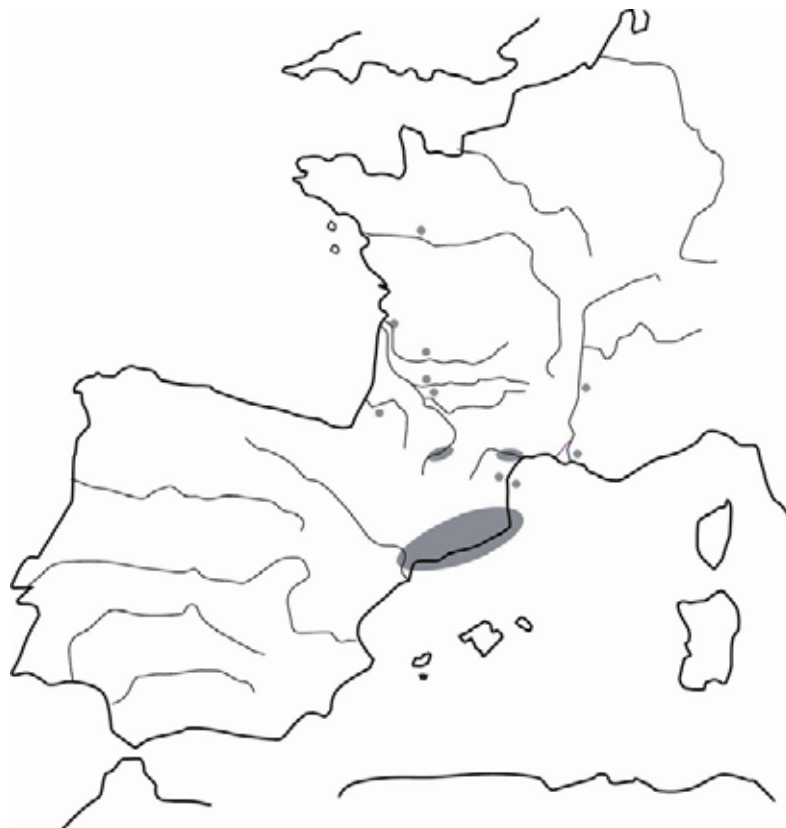

Figura 2.17. Mapa de distribució de les àmfors Tarraconense 1

L'anàlisi dels centres receptors que importaren, consumiren o distribuïren les àmfores Pascual 1 ens permet situar l'inici de la seva difusió cap als anys 40-30 aC. A Badalona, les àmfores Pascual 1 apareixen entre els anys 40/30 aC juntament amb el tipus Tarraconense 1, tot i que de forma minoritària. Aquest tipus assoleix el seu màxim grau de producció i difusió durant el govern d'August, substituint progressivament els tipus Tarraconense, i perdura fins passada la meitat del s. I dC. Donat que els estrats més antics de la ciutat ja proporcionen els primers contenidors locals, Comas considera que durant els primers anys, la ciutat ja devia produir el seu vi i fabricar les seves àmfores, al mateix temps que encara importava quantitats de vi italià en àmfores Dressel 1 itàliques (Comas, 1998a).

La *Gàl·lia* va ser el mercat més important, absorbint la major part de la producció vinícola de la Tarraconense, que substituïren les importacions itàliques en àmfores Dressel 1. Les línies de difusió segueixen rutes molt semblants als tipus tarraconenses precedents, si bé les àmfores Pascual 1 són més abundants i apareixen distribuïdes en un territori més ampli (Figura 2.18). D'aquesta manera, arribarien per via marítima a Narbona, com evidencien les restes del derelicte Cap Béar 3, Port Vendres 4 i Port Vendres 5 (Port Vendres). Des de Narbona, aquests envasos s'introduïrien vers el sud-oest, mitjançant el transport fluvial, seguint els cursos de l'Aude i de la Garona fins a Vannes. Tolosa degué funcionar com a controlador del tràfic fluvial d'aquest eix, en repartir les àmfores Pascual 1 en el primer període de difusió vers la *Gàl·lia* interior. Però resseguint aquesta via, les àmfores arribarien a Burdeus des d'on serien distribuïdes pel territori circumdant (Comas, 1998b; Berthault, 2000; Laubenheimer, 2005). Des d'aquest sector, la difusió d'aquests envasos cap a la Bretanya vindria propiciada pel curs del Loire, que permetria arribar fins la façana atlàntica i les Illes Britàniques. En aquest eix, Angers degué funcionar com a punt de difusió principal. D'altra banda, les àmfores Pascual 1 van ser distribuïdes per la vall del Roine, especialment a Lió, que degué funcionar de centre redistribuïdor. Però també s'han recuperat a Nîmes, Vaison-la-Romaine i Besançon. Resseguint el curs de la Saona i el Rin vers el nord-est, aquests contenidors serien transportats fins als assentaments militars instal·lats al *limes* germànic (Tchernia, 1987; Miró, 1988, 1990; Comas, 1998b; Étienne i Mayet, 2000; Laubenheimer, 2005; López i Martín, en premsa).

La difusió de les àmfores Dressel 2-4, iniciada cap el canvi d'era, defineix un nou mercat, en el que les exportacions es desplacen cap a la península Itàlica i altres punts d'Hispania i de l'Imperi, com testimonien les diverses troballes a Ostia (Tchernia

i Zevi, 1972) i a Cartago. A la *Gàl·lia*, aquests contenidors es troben en els mateixos sectors que les àmfores Pascual 1 però en menor quantitat (Comas, 1998; Laubenheimer, 2005). Només és redundant la presència de Dressel 2-4 a Narbona a causa del pas dels vaixells que la transportaven i que seguien la ruta cap a Roma. En una època avançada del segle II dC, sembla que comparteixen el carregament dels vaixells amb grans *dolia*, que també contenen vi (Comas, 1997; Corsi-Sciallano i Liou, 1985; Járrega, 2002).

La gran aflluència del comerç marítim del vi del nord-est peninsular amb els ports de la Gàl·lia meridional, principalment Narbona, ve testimoniada a més per la gran quantitat de derelictes enfonsats a la costa septentrional catalana i al litoral occidental del Golf de Lió (Liou, 1987, Nieto i Raurich, 1998; Parker, 1992). Del primer comerç marítim d'àmfores Tarraconense 1 són testimoni els derelictes de Cala Bona I (Cadaqués) i de les Illes Formigues (Palamós), dos petits vaixells d'entre 12 i 14 m d'eslora. Del primer s'han recuperat 33 àmfores Tarraconense 1. Al segon s'han recuperat restes de la nau, que conformarien un vaixell amb un port inferior a les 100 tones. El carregament recuperat correspon a 34 àmfores del tipus Tarraconense 1, una de les quals presenta la marca *L. Volteil* (Nieto i Raurich, 1998).

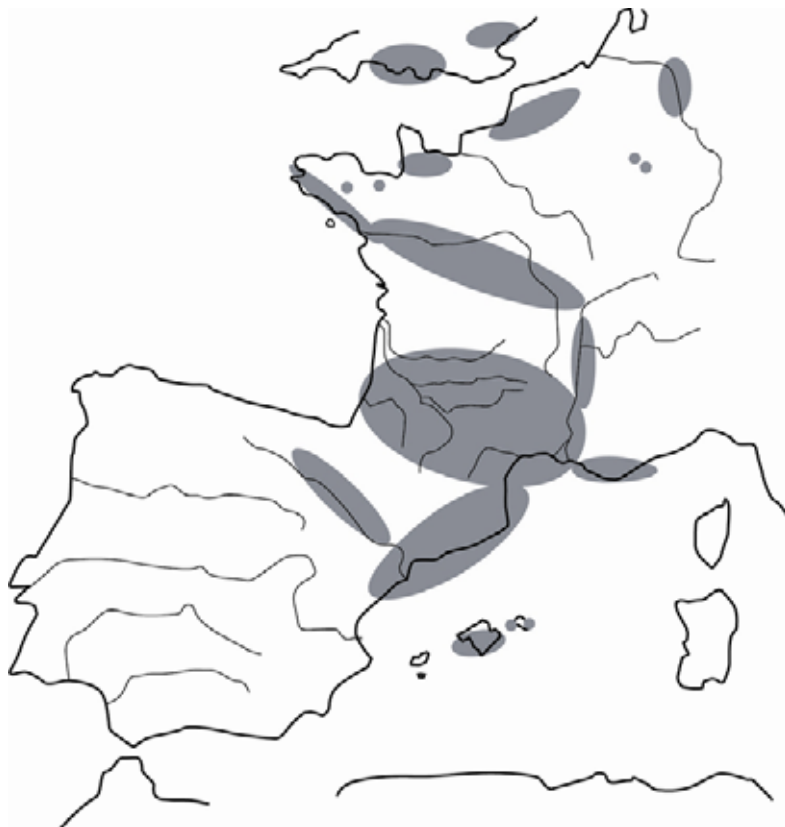

Figura 2.18. Mapa de distribució de les àmfores Pascual 1

Les restes submarines corresponents a les àmfores Pascual 1 són majoritàries, com mostren els jaciments de La Potassa (Portbou), El Faradell, Cala Cativa, Punta Blanca, Puig Gros (El Port de la Selva), la Punta d'en Pau Perris, Culip I, Culip III, Clot de Sant Salvador (Cadaqués), Punta del Plom (Begur) i Els Reis (Arenys de Mar). Tot i l'abundància, en tots els casos es tracta de jaciments molt malmesos, fortament espoliats, que ofereixen una informació mínima sobre els models d'exportació i comerç. Tan sols en el cas d'uns quants jaciments millor conservats es poden extreure dades més o menys precises sobre les rutes comercials, les cronologies de circulació dels diferents tipus amforals i de l'organització de les transaccions.

Les restes del derelict del Cap del Vol (El Port de la Selva) mostren un carregament d'àmfores Pascual 1, amb nombroses marques, que eren transportades en un vaixell de petites dimensions datat als darrers anys del s. I aC o als primers anys de la nostra era. Les proporcions estimades per aquest vaixell estan a l'entorn dels 13-14 m d'eslora, amb una mànega d'entre 4 i 5 m i un puntal d'entre 2 i 3 m (Liou, 1987; Parker, 1992; Nieto i Raurich, 1998).

Un vaixell de característiques similars enfonsat a Palafrugell, els Ullastres I, permet reconèixer, en certa manera, la distribució interna del carregament. S'han recuperat un total de 262 àmfores Pascual 1 i contrasta el fet que les situades en les fileres superiors portessin una marca epigràfica, mentre que les àmfores situades en un nivell inferior no en presentaven. Algunes de les àmfores apareixen tancades amb taps de suro i sis presenten marques epigràfiques sobre el llavi o el pivot. Altres derelictes enfonsats a les costes del Golf de Lleó són testimoni de l'aflluència del comerç del vi contingut a les àmfores Pascual 1 entre la Tarraconense i la Narbonense.

En el cas dels derelictes Cap Béar 1 i Cap Béar 3 (Port-Vendres) es tractaria clarament de petits vaixells de cabotatge que haurien carregat les seves mercaderies en algun port del nord-est peninsular. Cap Béar 3 ens ofereix un carregament força interessant ja que presenta com a carregament principal al voltant de 150 àmfores Dressel 1B que, fins recentment, han estat considerades de procedència itàlica. Un estudi actual en curs sembla apuntar, en canvi, cap a un origen del nord-est peninsular. Aquest carregament anava acompanyat d'àmfores Tarraconense 1, una trentena d'àmfores Pascual 1 i una quinzena d'àmfores Dressel 12. Aquest derelict és el reflex dels models de redistribució, vers els anys 40/30 aC, de les diferents mercaderies entre ports principals.

Altres restes retrobades a la costa francesa corresponen simplement a concentracions d'àmfores, com Port-Vendres 4 (Port Vendres) o Port-la-Nautique i Malard a Narbona, entre d'altres (Liou i Pomey, 1985; Nieto i Raurich, 1998). La localització dels derelictes en punts concrets de la costa evidencia la utilització d'unes rutes de navegació concretes en el comerç del vi de la Tarraconense cap a la Narbonense. Segons Nieto (2007) aquestes rutes es veurien beneficiades per la Corrent General de la Mediterrània i per altres factors naturals, especialment el vent dominant. Així, s'ha de tenir en compte que la navegabilitat només era possible en els mesos de primavera i estiu, i que l'ús de la vela quadra requeria vent favorable i suficient (Izquierdo, 1996). En el cas de les restes de Port Vendres, indiquen la utilització d'aquest port natural en la via cap a Narbona per tal de resguardar-se de la forta tramuntana.

Els derelictes amb carregament d'àmfores Pascual 1 presenten dimensions molts semblants a les embarcacions que havien transportat els contenidors del tipus Tarraconense 1, amb una eslora d'aproximadament 13-14 m de longitud i una mànega d'uns 4.5 m. A partir d'aquestes dimensions, Nieto i Raurich (1998) calculen un desplaçament per a aquestes naus entorn les 22 i 24 Tm com a càrrega total. Tenint en compte les dimensions i el pes dels contenidors plens del tipus Pascual 1 (uns 41 kg per àmfora, la meitat del qual correspondria al contingut) i el desplaçament d'aquestes naus, aquests autors estimen un carregament màxim d'unes 550-590 àmfores aproximadament. Tanmateix, aquest seria el pes màxim que suportaria el vaixell i, donat que la nau anava carregada d'altres equipaments per a l'ús de la tripulació i de la pròpia embarcació, la quantitat d'àmfores seria inferior.

Les restes d'arquitectura naval conservades corresponen a naus de fons força pla, característic d'embarcacions que viatgen pròximes a la platja i que poden ser avarades a la costa, remuntar rius i navegar zones de poca profunditat. D'aquesta manera, l'arquitectura naval sembla adaptada a les condicions de la topografia costera, caracteritzada per àmplies àrees d'aiguamolls, i pel tipus de navegació. Aquestes embarcacions podien accedir a emplaçaments portuaris i ancoratges poc profunds, on embarcar o desembarcar les àmfores i, com que el volum de càrrega no era excessiu, la infraestructura portuària necessària per a la redistribució d'aquestes àmfores no devia ser gaire complexa (Nieto i Raurich, 1998).

Les dimensions, la forma i la capacitat dels vaixells que comercialitzaven el vi de la Tarraconense contrasta amb els vaixells utilitzats per al comerç del vi itàlic, de

tonatge molt superior, com es constata al derelict de la Madrague de Giens (Liou i Pomey, 1985). Aquesta diferència en el volum del comerç estaria relacionada, com indica Nieto i altres, amb l'aparició de nous models econòmics que comporten una acumulació de capital i una infraestructura comercial a una escala més petita (Nieto i Raurich, 1998). En aquest sentit, s'observa com en la majoria de casos es tracta de vaixells que fan una ruta directa, en els que el carregament és homogeni ja que només transporten el vi de la província. Això podria indicar que els llocs de partida d'aquestes naus serien, probablement, els mateixos centres de producció o punts molt propers, com ancoratges o instal·lacions portuàries pròximes (Prevosti i Clariana, 1987).

Les tasques de carregament i descarregament dels contenidors es realitzarien en ancoratges, fondejadors o petites estructures portuàries de poca profunditat, com testimonia l'abundància d'àmfores *Tarraconense 1* i *Pascual 1* als ancoratges de les Sorres, Vilassar de Mar, Cabrera de Mar, Mataró i Llavaneres, forçament actius des del s. IV aC (Izquierdo, 1987; Matamoros, 1991; Andreu, 1994) o a les possibles instal·lacions portuàries de *Tarraco*, *Barcino*, *Baetulo*, *Iluro*, *Blandae* i *Emporiae*. La localització d'aquests emplaçaments portuaris ve determinada per factors marítims i comercials. Es troben situats normalment al recer de la costa i presenten una bona comunicació vers les terres de l'interior. Pròxims a aquests establiments, Izquierdo pressuposa l'existència de fars o llums elevats (Izquierdo, 1997). Des d'aquests emplaçaments, on es concentrarien les mercaderies a exportar, les àmfores series carregades i transportades fins al primer port comercial, probablement Narbona, on s'efectuaria la primera transacció comercial, tot i la possible existència d'altres vies paral·leles de difusió, com les Illes Balears.

En aquest moment, els ports de Narbona i Arles adopten el paper de ports principals de la Mediterrània occidental que havia assumit el port d'Empúries fins al govern d'August. Aquests ports concentraven les mercaderies arribades de diferents orígens, des d'on serien distribuïdes a la seva àrea d'influència per via marítima i/o fluvial, utilitzant embarcacions similars, o per via terrestre, utilitzant els eixos de comunicació principals. A més, des del punt de vista tècnic i econòmic, no és rendible que un vaixell viatgi buit i aquestes embarcacions retornarien a la *Tarraconense* transportant productes locals que gaudirien d'una forta demanda al nord-est peninsular, com la ceràmica de taula i altres productes alimentaris (Nieto, 1987, 1998).

Un aspecte interessant a tenir en compte és la durada de les travessies. Nieto i Raurich (1998) han estimat la duració del viatge amb aquestes naus entre la

desembocadura del Llobregat i Narbona, que consideren d'unes 40 hores. De totes aquestes dades es desprèn la imatge d'un comerç a petita escala, directe des del mateix lloc de producció fins al port de destinació final, originant un trànsit força intens, que requeriria d'una organització comercial complexa i econòmicament potent. Aquestes dades han permès a aquests autors avaluar alguns dels aspectes econòmics de les activitats productives i comercials. En aquest sentit, consideren que la capacitat d'aquests vaixells, d'uns 120-130 hectolitres, es correspondria a la d'una petita explotació d'entre 2 i 3.4 ha.

A partir de l'estudi epigràfic dels contenidors recuperats tant als diferents derelictes com als centres productors, Carreras i Berni (2002) confirmen una provenença local o regional per al vi que els vaixells contenien. D'aquesta manera, l'epigrafia sembla confirmar la hipòtesi d'una centralització de l'excedent agrícola als ancoratges litorals o zones portuàries de les diferents ciutats.

Les àmfores vinàries produïdes a les terres de l'interior serien transportades per via terrestre, mitjançant animals de càrrega, o fluvial, mitjançant vaixells de fons pla, fins els ancoratges i els ports de les principals ciutats, on serien emmagatzemades en *horrea* fins que eren embarcades cap a altres àrees de l'Imperi. Aquesta sembla la funció de l'ancoratge de les Sorres, a tocar el costat occidental de l'antiga desembocadura del riu Llobregat i que es troba a uns tres quilòmetres a l'interior del límit de costa actual (Izquierdo, 1990; Nieto i Raurich, 1998). Aquest emplaçament es trobava resguardat dels vents i a tocar el riu. Sembla haver servir d'instal·lació portuària per al carregament de les àmfores procedents dels centres productors de la vall del Llobregat, com el Barri Antic, Can Tintorer i Can Pedrerol. Així, a partir de l'estudi epigràfic realitzat per Carreras i Berni (2002), es desprèn que en una sèrie de casos, les marques epigràfiques recuperades a les àmfores semblen procedir de diversos tallers ceràmics situats a la mateixa àrea. En aquest sentit, el carregament del derelicte Cap Béar 3 sembla procedent dels centres pròxims situats entre el riu Besòs i Mataró, revelant el patró comercial característic del tercer quart del s. I aC, moment en què tant *Baetulo* com *Iluro* eren els centres urbans principals emplaçats al territori central del nord-est peninsular. En canvi, les marques epigràfiques de les àmfores Pascual 1 del derelicte Els Ullastres I (Calella) corresponen a segells recuperats als centres productors de Can Feu (Sant Quirze del Vallès), Montcada (Barcelona) i del Baix Llobregat, com el Barri Antic i Can Tintorer, així com a la ciutat de *Barcino*. Aquestes dades els porten a pensar en un vaixell que hauria carregat les àmfores a les instal·lacions portuàries de

Barcino, procedent dels centres productors veïns. Aquest seria un dels testimonis d'un comerç més tardà, en un moment en què es comercialitza el vi produït a la vall del Llobregat. Tanmateix, contradient la teoria del viatge directe, aquests autors consideren que un mateix vaixell podria haver carregat contenidors vinaris o altres mercaderies en diferents ports o en ancoratges propers a una vil·la, com el Moré (Sant Pol de Mar), des d'on es comercialitzaria la seva producció. Aquest seria el cas del Cap del Vol (Port de la Selva), on les marques epigràfiques presents es coneixen a tallers de l'àrea de *Barcino*, del Vallès (Montcada i Can Feu), del Baix Llobregat (Can Reverter) i del territori pròxim a *Baetulo*, concretament a Cal Ros de les Cabres (El Masnou). Igualment, el derelict de La Chrétienne C (Saint-Raphaël), datat entorn els anys 15-20 dC, presenta un carregament de procedència variada, amb productes del Vallès Occidental, el Maresme, Barcelona i el Baix Llobregat, indicant que podria haver embarcat els seus productes a *Barcino* i a algun dels ports o ancoratges del Maresme.

L'arquitectura de les naus, el tipus de navegació i del carregament, mantenen una relació unívoca i formen una unitat. Tanmateix, l'èxit del viatge depèn, en gran mesura, de les condicions meteorològiques i oceanogràfiques. Aquestes són especialment dolentes al Golf de Lleó durant l'hivern i amb els canvis de temps típics de la primavera mediterrània (Hernández, 1990). D'una banda, el golf rep, de forma alternativa, el vent del nord fred i intens que prové de la vall del Roine. D'altra banda, rep vents de ponent procedents de l'Atlàntic, que, juntament amb l'influx procedent dels Alps, travessa amb intensitat l'Aquitània i el Llenguadoc. Així, són especialment freqüents i duradores les depressions d'hivern en aquesta àrea. L'estat de la mar no només respon a la intensitat del vent, sinó també a les característiques geomorfològiques del Golf de Lleó. Aquest presenta una costa poc profunda, en tractar-se d'un antic estuari, però les freqüents pujades del nivell del mar originades pels vents de llevant, originen un estat de la mar molt violent i perillós sinó es roman resguardat. Però la costa catalana resta a l'abric dels vents del nord gràcies als sortints com el Cap de Creus o el Cap de Begur, ja que està orientada de nord-est a sud-oest. Però no està resguardada del vent de ponent que, després de creuar amb força l'Aquitània, descendeix com a vent fresc fins al Golf de València (Hernández, 1990). Tots aquests aspectes condicionarien els cicles de navegació i de les activitats comercials que requerien del transport marítim, com les exportacions del vi del nord-est peninsular als centres receptors del sud de la Gàl·lia

2.5. Models de producció i distribució a partir de l'epigrafia amforal

La majoria d'estudis sobre l'onomàstica dels contenidors amforals del nord-est peninsular s'integren en obres de síntesi dedicades a la producció i difusió d'aquests envasos. Aquests estudis arriben a identificar les àrees de fabricació dels segells epigràfics i, en alguns casos, identifiquen l'*origo* del personatge i la seva relació amb el producte manufacturat. Tanmateix, com apunta Revilla (2007), l'epigrafia amforal s'ha analitzat a partir d'apriorismes, i no s'han tingut en compte aspectes fonamentals com el context espacial i temporal de les marques ni la relació entre els segells i les pràctiques específiques del procés de producció i difusió amforal. D'aquesta manera, s'assumeix generalment que els *tria nomina* identificats identifiquen els propietaris i encarregats del procés artesanal. Els individus identificats com lliberts es relacionen a simples comerciants o com a gestors del patrimoni d'un propietari que no s'hi controla directament el procés productiu. Altres representacions epigràfiques més simples, com les inicials de possibles *cognomina*, s'interpreten com la participació de treballadors d'origen servil en el procés de manufactura (Revilla, 2007).

Alguns autors han intentat analitzar la multiplicitat de situacions existents en els diversos centres productors a partir de les dades arqueològiques, així com avaluar la diversitat de personatges que intervingueren, des del s. I aC fins al s. I dC tant en el procés vinícola com en la seva difusió mitjançant l'anàlisi epigràfica de marques sobre àmfores (Miró, 1988; Pascual, 1991; Revilla, 1995, 2007; Revilla, en premsa; Christol i Plana, 1997; Pena i Barreda, 1997; Comas, 1997; Berni *et al.*, 1998; Pena, 1999; Étienne i Mayet, 2000; Carreras i Berni, 2002; Tremoleda, 2000, 2005). En alguns casos s'ha pogut relacionar el nom de la marca epigràfica amb personatges de l'època, tot i que en la majoria de casos es desconeix si el personatge està vinculat a la producció vinícola, a la producció amforal o al comerç del producte final. Igualment, s'ha intentat establir el lloc de provenença de l'àmfora segellada a partir d'estudis onomàstics. Aquests equiparen la provenença de l'àmfora amb la seva procedència, establint que el centre productor on ha estat trobada respon al taller que l'ha fabricada, sense tenir gaire en compte el problema de la homonímia. D'aquesta manera, mitjançant estudis comparatius, es facilita l'atribució als centres productors de les àmfores procedents de derelictes o de centres receptors. Igualment, s'accepta la múltiple provenença d'una marca quan aquesta ha estat trobada en diversos centres productors (Comas, 1997;

Carreras, 1998; Berni i Carreras, 2001; Carreras i Berni, 2002; Aguelo *et al.*, 2006). Tanmateix, subsisteixen certs problemes lligats a la interpretació del paper de cada personatge, atestat en les marques abans de la cocció de l'àmfora.

Només alguns investigadors han avaluat aquestes possibilitats i han incidit en la necessitat d'estudis més precisos, ja que accepten altres interpretacions per a explicar la complexitat de la onomàstica amforal (Revilla, 2007).

L'onomàstica corresponent a les àmfores vinàries del nord-est peninsular ve representada per més de 300 marques epigràfiques que ofereixen una gran diversitat de noms: *tria nomina* abreujats, associacions de *praenomen-nomen* o *nomen-cognomen* també abreujats, *cognomina* aïllats ben desenvolupats o lletres aïllades que han estat considerades com inicials d'alguns *cognomina*.

Les primeres produccions d'àmfores vinàries de tradició itàlica al nord-est peninsular, els tipus greco-itàlica i Dressel 1 ceterior presenten, en alguns casos, marques en alfabet ibèric que, de vegades, acompanyen marques en alfabet llatí. Aquesta característica és indicativa, segons Olesti (1998), de la importància de les societats indígenes integrades en els models econòmics i culturals romans en l'inici del procés d'explotació vinícola amb fins comercials al nord-est peninsular.

La política colonitzadora portada a terme al llarg del s. II aC i, principalment, durant el període cesarià i augusteu, amb la posada en marxa d'una forta economia productiva amb fins comercials i d'una bona infraestructura de comunicació, degué atraure a la població itàlica, coneixedora dels beneficis que comportava la inversió en la producció vinícola i en el comerç del vi. La promoció que Cèsar fa d'aquests territoris, tant a nivell econòmic, com social i jurídic, va ser continuada per August, obrint noves possibilitats econòmiques als colons itàlics, que s'instal·laren al territori i contribuïren al creixement de la producció vinícola i de la seva difusió. Segons Bonsangue (2006), en els contenidors Tarraconense i Pascual 1 d'aquest moment, abunden els noms de personatges importants. En canvi, en el cas de les àmfores Dressel 2-4 són majoritàries les referències a personatges d'origen servil. La resposta que dona l'autora a aquest canvi té a veure amb la transformació que es produeix a les darreres dècades del s. I aC, amb motiu de la intensificació del conreu de la vinya per l'absorció de nous mercats. Sembla que cap a mitjans del s. I aC i durant la segona meitat de la centúria la producció està en mans de grups familiars, que marquen les àmfores Tarraconense 1 i Pascual 1 per identificar-les amb el producte de la seva propietat.

Dins del corpus epigràfic amforal, es documenta una gran presència d'individus de la regió narbonesa al nord-est peninsular (Bonsangue, 2006). Les denominacions, que es suposa corresponen als personatges que han intervingut en la cadena de producció o comercialització del vi, apareixen en forma de *duo nomina*, *tria nomina* abreujats o noms individuals sota la forma de *cognomina*.

Els noms que figuren als contenidors amforals fabricats al nord-est peninsular durant la segona meitat del s. I aC, es poden relacionar amb alguns dels personatges originals de Narbona (Pena i Barreda, 1997; Bonsangue, 2006). L'anàlisi de l'epigrafia amforal present en les àmfores de la Tarraconense comercialitzades posa de manifest el gran nombre de noms senatorials amagats en els *tria nomina*. Aquests correspondrien segurament al nom del propietari del centre ceràmic, que podria ser també el propietari del *fundus* al que la terrisseria estaria associada.

D'una banda, la presència de *nomina* itàlics sobre algunes àmfores testimoniarà la participació d'aquests personatges en la vessant productiva o comercial del vi a les noves províncies occidentals (Pena i Barreda, 1997). Aquest seria el cas de *Cn. Lentulus Augur*, recuperat a Empúries, Narbona i Auterive, i que designa a un senador d'origen itàlic que seria el propietari del domini agrícola i de la *figlina* però que no residiria en el territori. En aquest cas, com en el de *C. Mussidius Nepos* (Barreda, 1998), la comercialització del producte estaria en mans de *mercatores* exteriors, que comprarien el vi i les àmfores a aquests rics propietaris vitícoles o als seus representants *in situ* (Bonsangue, 2006: 34).

P. Usulenus Veiento, sobre àmfora Pascual 1, sembla ser un immigrant d'origen itàlic instal·lat a l'*emporion* de Narbona. Un dels descendents dels primers Veiento de Narbona, cap els anys 40 aC, sembla estar lligat a la producció ceràmica del taller de Llafranc. Es podria tractar fins i tot del propietari de l'*officina*, com sembla suggerir el marcatge amb el seu nom no només de les àmfores sinó també de les teules. Tanmateix, no es pot atribuir a aquest personatge la propietat d'extensions agrícoles al territori septentrional de la Tarraconense ni es pot saber si el vi contingut en les seves àmfores procedia de les seves explotacions o si era subministrat per altres dominis vinícoles.

Segons Bonsangue, *L. Volteilius*, que trobem en àmfores Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 2-4 datades entre 30 aC i 20 dC, sembla estar igualment més lligat al gran comerç que a l'explotació agrícola (Bonsangue, 2006: 32). A la *figlina* del Sot del Camp, a prop de Sant Vicenç de Montalt (Mataró), aquest nom s'ha recuperat en una trentena d'exemplars (Miró, 1988; Pascual, 1991; Revilla, 1995; Comas, 1997).

L. Venuleius està força documentat a Empúries, al Cap de Creus, Ruscino, Vieille-Toulouse i Agen. Aquest *nomen*, que apareix en àmfores Tarraconense 1, fa referència a un personatge de procedència itàlica i resident a Narbona. La distribució que presenten aquestes àmfores segellades es concentra bàsicament al sud i al sud-oest de la Gàl·lia, indicant la preferència d'aquestes famílies senatorials pels nous mercats provincials més que no pas per la península itàlica (Tchernia, 1987; Bonsangue, 2006).

Un altre personatge important que participà dels processos de producció o distribució és l'*eques* de Verona, *Publius Baebius Tuticatus*, que ha estat identificat en alguns segells sobre àmfora Pascual 1 de la *figlina* del Moré (Sant Pol de Mar) (Tremoleda, 2000, 2005). Altres troballes permeten relacionar la producció vinícola rural amb personatges importants de les ciutats, com assenyala la troballa d'un *signaculum* de plom amb el nom dels *Pedanii* a Veral de Vallmora (Teià) que es poden relacionar amb la colònia *Barcino* (Rodà *et al.*, 2005). Altres marques sobre àmfores Tarraconense 1 i Pascual 1 que fan referència a personatges d'origen itàlic atribuïbles a l'ordre senatorial són *C. Muci*, *Q. Mevi*, *C. Antesti*.

En canvi, un bon nombre d'exemples porten noms que semblen representar personatges d'origen servil, i han estat associats als ceramistes o als caps de la producció ceràmica (Miró, 1988; Corsi-Sciallano i Liou, 1985; Revilla, en premsa). Alguns d'aquests personatges de status inferior semblen ser també originaris de Narbona (Pena i Barreda, 1997; Pena, 1998, 2000; Bonsangue, 2006). En aquest sentit, la marca *Iuli Theophil* fa referència a un afranquit que, com demostra la seva presència a les àmfores vinàries, deuria ser el cap de la producció o un personatge que treballaria a les ordres del propietari del domini. Poc se sap, en canvi, de la intervenció de la població indígena, ja fortament romanitzada, en aquests processos. Si bé la permanència d'originalitats locals és ben patent en alguns aspectes de la producció ceràmica, no es disposen de dades específiques sobre la seva intervenció en els processos de producció i difusió del vi. En aquest sentit, Olesti defensa que el paper dels colons romans en el procés vinícola estaria més relacionat amb el comerç que no pas amb la producció de vi, de la que se'n faria càrrec les poblacions locals, fortament romanitzades. Segons aquest autor, els personatges itàlics o romans intervindrien en el darrer pas del procés productiu actuant com a comerciants i inversors de l'excedent vinícola, contribuint a la promoció i potenciació d'aquest producte, fortament especulatiu (Olesti, 1998). Tanmateix, pensem que no es disposa en l'actualitat de dades arqueològiques precises per recolzar aquesta hipòtesi.

Un aspecte sorprenent és que els noms d'aquests personatges, ja siguin de lèlit senatorial o afranquits, no es documenten de cap altre manera a l'epigrafia de la Tarraconense, mentre que sorprèn el nombre d'inscripcions d'època tardo-republicana i augustal al territori de Narbona. El fet de trobar aquests noms quasi exclusivament en els contenidors amforals, ha portat a alguns autors a pensar que aquests personatges no residien a la província de manera permanent. Podria tractar-se d'individus procedents de la Campània i d'Itàlia central, que haurien abandonat la península itàlica per llançar-se a nous negocis a les províncies occidentals, instaurant unitats de producció agrícola i ceràmica, bàsicament amforal, al nord-est peninsular (Bonsangue, 2006). El fet de trobar alguns d'aquests gentilicis a Narbona, portat per afranquits, podria significar que el primer emplaçament d'aquests immigrants hauria estat Narbona, on posseirien grans propietats que restarien sota el control dels seus esclaus. En alguns casos, aquests s'encarregarien del comerç d'àmfores vinàries produïdes als tallers de la costa catalana i que serien transportades fins a Narbona, des d'on es distribuïrien cap els mercats aquitans septentrionals. En aquest sentit, podem parlar de *negotiatores* d'origen itàlic que haurien instal·lat els seus afranquits a Narbona. Tanmateix, durant les darreres dècades del s. I aC, amb el canvi dels circuits comercials en la distribució del vi català, transportat en àmfores Dressel 2-4 cap a la península itàlica, podem suposar que molts d'aquests personatges haurien tornat a la península Itàlica per controlar, des d'allà, la difusió dels nous productes. Tanmateix, si bé al llarg del s. I aC sembla que els encarregats de potenciar tant la producció com la difusió del vi de la costa catalana són personatges d'origen itàlic, el desenvolupament econòmic de les províncies occidentals crea un context més autònom, on els lligams interprovincials semblen forts i immediats. Altres autors tenen en compte els veterans de guerra instal·lats a la noves províncies, que podrien haver-se enrolat en el negoci vitivinícola (Miró, 1988).

Durant les darreres dècades del s. I aC i el s. I dC, el desenvolupament econòmic de les províncies occidentals arriba al punt màxim ja que, ja des d'època d'August, els productes provincials substituiran als productes itàlics dels circuits comercials dels territoris nord-occidentals de l'Imperi i de la pròpia península itàlica (Bonsangue, 2006). L'epigrafia d'aquest període tant a la *Tarraconensis* com a la *Narbonensis* evidencia una certa onada de migracions de personatges de la província narbonesa cap a la península ibèrica, així com personatges hispànics que emigren cap a Narbona. Aquests moviments confirmarien la capacitat d'atracció, pels grans interessos econòmics, que posseeix encara Narbona al s. I dC (Bonsangue, 2006: 36).

Si bé les relacions comercials entre el nord-est peninsular i la Gàl·lia meridional, bàsicament de productes vinícoles, són clares des de mitjans s. I aC, determinar l'*origo* i el paper dels diferents personatges implicats en aquestes activitats és força més complexa. Tanmateix, l'anàlisi epigràfica realitzada per Bonsangue (2006) entre ambdós territoris sembla dibuixar un panorama en el que les primeres transaccions comercials són més aviat indirectes i semblen dirigides per personatges d'origen itàlic. En aquest context, Narbona jugarà un paper important en la recepció i redistribució d'aquests productes cap a les seves regions pròximes. En una segona fase, les transformacions polítiques, econòmiques i socials originades a les províncies amb la reestructuració del territori, l'explotació econòmica i l'augment dels colons i immigrants itàlics amb un bagatge tècnic i cultural superior, va portar als nous territoris cap a una autonomia superior en quant a les iniciatives econòmiques. D'aquesta manera, els contactes entre les dues províncies esdevenen directes, promoguts, generalment, per personatges de la colònia narbonesa, que s'aprofiten de les activitats econòmiques de caràcter especulatiu que suposa la producció vinícola al nord-est peninsular i el seu comerç a altres àrees de l'Imperi (Bonsangue, 2006: 59). El dinamisme de les activitats comercials entre ambdós territoris arriba al punt màxim durant el període de pau propiciat per August. Després de dècades d'intensos contactes comercials, els personatges implicats dominen, a finals del s. I aC, els instruments tècnics necessaris per a la producció i el comerç, i controlen els mercats i les rutes comercials més apropiades per treure'n el màxim benefici i rendiment dels diferents processos, que adopten ara un caire més autònom.